

Zagreb u Domovinskom ratu

Husnjak, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:764962>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

IVANA HUSNJAK

ZAGREB U DOMOVINSKOM RATU

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

IVANA HUSNJAK

ZAGREB U DOMOVINSKOM RATU

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić
Sumentor: Mijo Beljo, mag. educ. hist.

Zagreb, 2020.

Sadržaj

1. Sažetak	5
2. Uvod	6
3. Širi kontekst raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije	7-11
4. Zagreb na putu prema ratu	12
4.1. Grad početkom devedesetih	12
4.2. Prvi višestranački izbori	12-14
4.3. Nikad odigrana utakmica Dinamo – Crvena zvezda	14-15
4.4. Jačanje hrvatske policije – tečaj Prvi hrvatski redarstvenik i Antiteroristička jedinica Lučko	15-16
5. Stanovnici Zagreba u obrani grada i domovine	17
5.1. Narodna zaštita	17-18
5.2. Civilna zaštita	18-19
5.3. Zagrebačke ratne postrojbe u sklopu Hrvatske vojske	19-20
5.3.1. Gardijske brigade Hrvatske vojske	20
6. 1991. – godina ključnih zbivanja u Zagrebu	21
6.1. Osnivanje Zbora narodne garde	21
6.2. Prva žrtva domovinskog rata u Zagrebu	22
6.3. Napad na židovske općine – Operacije Labrador i Opera	22-23
6.4. Rat za vojarnje – blokada i napuštanje zagrebačkih vojarni	23-25
6.4.1. Vojarna Črnomerec	25-26
6.4.2. Vojarna Maršal Tito	26-27
6.4.3. Vojarna Narodni heroj Dušan Ćorković	27-28
6.4.4. Zapovjedništvo 5. Zrakoplovnog korpusa JNA	28
6.5. Početak zračnih uzbuna u Zagrebu	28-29
6.6. Neuspjeli atentat na predsjednika Tuđmana – raketiranje Banskih dvora	29-31
6.7. Poznato o nepoznatome – prijetnje i naoružani napadi u Zagrebu	31-32
7. 1992.-1994. godine – pregled zbivanja u gradu	33
7.1. Dolazak izbjeglica i prognanika	33-34
7.2. Zid boli	34
7.3. Zagrebački sporazum	35-36
8. Osvetnički napad na Zagreb – raketiranje grada u svibnju 1995. godine	37-38
9. Mirovne inicijative	39-40
9.1. Bedem ljubavi	40-41
10. Zaključak	42
11. Literatura	43
11.1. Knjige	43-44
11.2. Znanstveni članci	44
11.3. Web stranice	44-45

1. Sažetak

Početkom devedesetih godina grad Zagreb imao je strateško značenje kao gospodarsko, političko i društveno središte Republike Hrvatske. Također, u Zagrebu se početkom Domovinskog rata nalazilo sjedište 5. vojne oblasti Jugoslavenske narodne armije te popriličan broj njenih vojnih objekata, čija je prisutnost početkom Domovinskog rata unijela dodatan nemir među građane grada Zagreba. Obrana grada formirana je u obliku policijskih odreda, Narodne i Civilne zaštite, gradskih brigada te Prve i Druge gardijske brigade Hrvatske vojske. Velik broj Zagrepčana aktivno je sudjelovao u obrani grada te na bojištima diljem teritorija Republike Hrvatske. Grad Zagreb napadan je nekoliko puta tijekom 1991. te u svibnju 1995. kada je raketiran u znak osвете za vojno - redarstvenu operaciju *Bljesak*.

Tijekom Domovinskog rata Zagreb je bio mjesto organiziranja brojnih mirotnivnih inicijativa i skupova, a najznačajniji pokret organiziran tih godina bio je Bedem ljubavi – pokret majki koje su se zalagale za povratak kući sinova s odsluženja vojnog roka u Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Također, Zagreb je za trajanja rata primio velik broj izbjeglica i prognanika koji su morali napustiti svoje domove. Na taj su način Zagrepčani pokazali svoju humanost i velikodušnost prema potrebitima koji su tijekom ratnih godina pristigli u Zagreb.

Ključne riječi

- Zagrepčani; raketiranje Banskih dvora; prognanici i izbjeglice; Bedem ljubavi; prvi višestranački izbori; blokada vojarni

Abstract

At the beginning of the 1990s, the city of Zagreb had a strategic significance as the economic, political and social center of the Republic of Croatia. Also, at the beginning of the Homeland War, Zagreb was the seat of the 5th Military District of the Yugoslav People's Army and a considerable number of its military facilities, whose presence at the beginning of the Homeland War brought additional unrest among the citizens of Zagreb. The defense of the city was formed in the form of police detachments, People's and Civil Protection, city brigades and the First and Second Guards Brigades of the Croatian Army. During the Homeland War, A large number of Zagreb citizens actively participated in the defense of the city and on the battlefields throughout the territory of the Republic of Croatia. The city of Zagreb was attacked several times during 1991 and in May 1995 when it was rocketed in revenge for the military-police operation *Bljesak*.

During the Homeland War, Zagreb was the site of numerous peace initiatives and gatherings, and the most important movement organized in those years was the Wall of Love - a movement of mothers who advocated the return of their sons home from military service in the Yugoslav People's Army. Also, during the war, Zagreb received a large number of refugees and displaced persons who had to leave their homes. In this way, the people of Zagreb showed their humanity and generosity towards the needy who arrived in Zagreb during the war years.

Keywords

- residents of Zagreb, rocketing Ban courts, displaced persons and refugees, a Bulwark of love, the first multi-party elections, barracks blockade

2. Uvod

Domovinski rat najznačajniji je sukob moderne hrvatske povijesti u kojem je Republika Hrvatska izborila svoju samostalnost. Rat je izmijenio svijest ljudi i znatno utjecao na njihovu svakodnevicu. Velik broj ljudi izgubio je svoje domove i članove svojih obitelji.

Iako grad Zagreb nije bio direktno zahvaćen oružanim sukobima, bio je iznimno važan psihološki i logistički oslonac hrvatskim snagama na ratištima diljem Republike Hrvatske.

Cilj ovog rada bio je prikazati život u gradu Zagrebu tijekom ratnih godina te prikazati strateški važne događaje koji su se odvijali u Zagrebu, kao glavnom gradu Republike Hrvatske. Za pisanje ovog rada intrinzično sam motivirana te sam kao rođena Zagrepčanka željela istražiti kako se odvijao život u Zagrebu za vrijeme trajanja Domovinskog rata.

U prvom dijelu rada nastojala sam prikazati tijek raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije te kako je izgledao život u Zagrebu tijekom 1990. godine. Središnji dio rada posvećen je Zagrepčanima i početku Domovinskog rata. Završni dio rada odnosi se na završetak ratnog sukoba i mirovne inicijative Zagrepčana. Naglasak ovog rada je na značajnim događajima koji su obilježili razvoj događaja te tijekom sukoba iz glavnog grada, kao što su to bili prvi višestranački izbori, Rat za vojarne, Zagrebački sporazum, raketiranje Zagreba i slično.

3. Širi kontekst raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Smrt Josipa Broza Tita početkom svibnja 1980. uvela je Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (dalje: SFRJ) u krizno razdoblje. Nadolazeće godine obilježene su velikom gospodarskom krizom, nemirima Albanaca na Kosovu, slovenskim separatizmom, političkim ambicijama Jugoslavenske Narodne Armije (dalje: JNA) te rastom velikosrpskog nacionalizma, konkretno usmjerenog na izmjene Ustava SFRJ iz 1974. godine.¹ Gospodarska kriza, započeta tijekom druge polovice 1970-ih godina, jedna je od prvih naznaka raspada SFRJ.² Stopa nezaposlenosti bila je u konstantnom porastu, kao i vanjski dug zemlje te stopa inflacije. Krajem 1983. SFRJ je bila jedna od najzaduženijih zemalja svijeta s vanjskim dugom od 20 milijardi i 501 milijun dolara, dok je 1984. broj nezaposlenih prešao milijun.³ U proljeće 1981. dolazi do izbijanja velikih nemira na Kosovu. Započeli su demonstracijama studenata u Prištini, odakle su se proširili po svim većim mjestima na Kosovu. Ovakav rasplet događaja uznemirio je državno-partijski vrh, no zahvaljujući snagama JNA, albanska pobuna uspješno je zaustavljena.⁴ Novonastala politička situacija bez predsjednika Josipa Broza Tita, kao i stanje sve dublje ekonomske krize, otvorili su mogućnost izrazitijeg nastupa velikosrpskih političkih snaga. To se ponajprije očituje zahtjevom za reviziju Ustava SFRJ iz 1974., a nemiri na Kosovu poslužili su kao povod za postavljanje takvog zahtjeva.⁵ Skupina akademika Srpske akademije znanosti i umetnosti (dalje: SANU) 1986. izradila je *Memorandum* kao dokument u kojem se najotvorenije navode težnje velikosrpske politike kao i tvrdnja kako su Kosovo i Hrvatska područja na kojima su Srbi diskriminirani.⁶ U prvom dijelu *Memoranduma* autori su naglasak stavili na kritiku jugoslavenskog društva i Saveza komunista Jugoslavije (dalje: SKJ), dok je u drugom dijelu utvrđeno kako je Srbija trpjela gospodarsku i političku diskriminaciju u SFRJ.⁷ Ustav SFRJ iz 1974. označen je kao glavni krivac za izbijanje spomenute krize te su 1987. otvorene rasprave o ustavnim promjenama i pitanje preraspodjele vlasti između savezne države i republika.⁸

1 Davor Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“ u *Stvaranje Hrvatske države i Domovinski rat*, Zdenko Radelić et al. (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 111.

2 Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled* (Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.), 377.

3 Davor Marijan, *Domovinski rat* (Zagreb: Despot infinitus: Hrvatski institut za povijest, 2016.), 17.

4 Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled*, 386.

5 Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled*, 390-391.

6 Marijan, *Domovinski rat*, 17.

7 Zdenko Radelić, „Hrvatska 1945.-1991.“ u *Stvaranje Hrvatske države i Domovinski rat*, Zdenko Radelić et al. (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 67-68.

8 Marijan, *Domovinski rat*, 18.

Tijekom druge polovice 80-ih godina, kao najistaknutiji srpski političar profilirao se Slobodan Milošević na funkciji predsjednika Saveza komunista Srbije te kao predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije (dalje: SR Srbije). Miloševiću je memorandumski koncept Velike Srbije poslužio kao osnova njegova političkog programa, a rješenje srpskog pitanja iz *Memoranduma* vidio je tako da svim Srbima osigura život u jednoj državi u kojoj bi oni bili vladajuća nacija, bez obzira na druge narode.⁹ Nakon što je krajem 1988. te početkom 1989. pomoću takozvanih „mitinga istine“ slomio politička vodstva Vojvodine i Crne Gore, isto je nastojao učiniti i na Kosovu gdje su tijekom 1989. ponovno izbili nemiri.¹⁰ Naposljetku, srpska represija slomila je otpor Albanaca te proglasila amandmane na Ustav SFRJ iz 1974. kojima je ukinut konstitutivni status autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine.¹¹

Tijekom 1988. JNA prema planu *Jedinstvo* prelazi na vojno-teritorijalnu organizaciju u kojoj su armije zamijenjene vojnim oblastima, dok su Teritorijalne obrane (dalje: TO) podređene zapovjedništvima JNA.¹² S obzirom na činjenicu da su Srbi bili najbrojniji unutar JNA, može se reći kako su velikosrpske ideje zahvatile i tu instituciju koja je također bila jedan od važnijih čimbenika krize.¹³ Srpski nacionalizam kao prijetnju za vlastitu državu, ali i SFRJ uređenu prema Ustavu iz 1974., vrlo brzo prepoznala je Socijalistička Republika Slovenija (dalje: SR Slovenija). Do kraja 1989. SR Slovenija proglasila je amandmane na Ustav iz 1974. kojima je omogućen prijelaz na tržišno gospodarstvo te prijelaz iz partijskog sustava u višestranačku demokraciju, no s mogućnosti da se po volji združuje ili razdružuje s drugim državama.¹⁴

Promjene do kojih dolazi na svjetskoj političkoj sceni krajem 80-ih godina, bile su poticaj za političke promjene u zapadnim dijelovima SFRJ. To se ponajprije odnosi na slom komunizma, a posebice na raspad Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (dalje: SSSR-a).¹⁵ Do raspada Saveza komunista Jugoslavije (dalje: SKJ), tada jedine političke stranke u SFRJ, dolazi krajem siječnja 1990. na 14. izvanrednom kongresu SKJ, nakon što su zbog neslaganja oko uređenja SFRJ između SR Srbije na jednoj strani te SR Slovenije i Socijalističke

9 Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled*, 394.

10 Marijan, *Domovinski rat*, 18.

11 Matković, *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled*, 396-397.

12 Marijan, *Domovinski rat*, 19.

13 Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, 111.

14 Marijan, *Domovinski rat*, 18-19.

15 Marijan, *Domovinski rat*, 19.

Republike Hrvatske (dalje: SR Hrvatske) s druge strane.¹⁶ Izaslanici Saveza komunista Slovenije i Saveza komunista Hrvatske napustili su kongres, što je dovelo do raspada SKJ. Tijekom 1990. u svim državama članicama SFRJ provedeni su demokratski višestranački izbori, no komunističke stranke na snazi su ostale samo u SR Srbiji i SR Crnoj Gori.¹⁷

Slobodni izbori označili su povijesnu prekretnicu, kako za Hrvatsku, tako i za ostale države članice SFRJ. Nakon pobjede Hrvatske demokratske zajednice (dalje: HDZ-a) na izborima, uslijedilo je konstituiranje demokratskog višestranačkog Hrvatskog sabora koje je izazvalo brojne nove manipulacije te širenje propagande protiv novoizabrane hrvatske vlasti među hrvatskim Srbima.¹⁸ Sukladno s amandmanima na Ustav SR Hrvatske iz 1974. iz srpnja 1990. kojima je SR Hrvatska preimenovana u Republiku Hrvatsku, 25. srpnja 1990. u mjestu Srb održan je velikosrpski miting na kojem je prihvaćena *Deklaracija o suverenosti i autonomnosti srpskog naroda u Hrvatskoj.*, u kojoj se poziva na pravo naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na odcjepljenje.¹⁹ Tom prilikom formirano je Srpsko nacionalno vijeće te je najavljena provedba referenduma, a izjasniti se moglo cjelokupno punoljetno srpsko stanovništvo koje je živjelo u Hrvatskoj, ali i Srbi koji nisu živjeli u Hrvatskoj, no imali su njeno državljanstvo. Referendum je održan u 23 hrvatske općine te Srbiji i nekim dijelovima Bosne i Hercegovine. Rezultat provedbe referenduma bio je početak otvorene srpske pobune u Hrvatskoj te srpsko – crnogorska agresija koja je uslijedila nedugo nakon izbijanja pobune.²⁰ U narednim mjesecima, Hrvatska i Slovenija nastavile su graditi svoj put prema samostalnosti. Zalagale su se za ostanak u SFRJ u isključivo konfederalnom obliku.²¹ Tijekom prosinca 1990. Republika Hrvatska donijela je Božićni ustav. Realizacija velikosrpskog plana postala je još jasnija krajem 1990. kada dolazi do stvaranja Srpske autonomne oblasti Krajine (dalje: SAO Krajine) na području Zajednica općina sjeverne Dalmacije i Like, koja tijekom 1991. nastavlja sa širenjem svog teritorija.²² SAO Krajina osnovana je kako bi se ostvarila ravnopravnost srpskog naroda na hrvatskim područjima gdje su oni činili većinsko stanovništvo.²³

16 Davor Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1* (Vinkovci: Neobična naklada, 2004.), 52.

17 Radelić, „Hrvatska 1945.-1991.“, 91.

18 Ivo Goldstein, *Povijest Hrvatske : 1945.- 2011., sv. 2: 1968.-1991.* (Zagreb: EPH Media, 2011.), 137-141.

19 Ante Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države* (Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007), 39.

20 Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2005.), 12.

21 Radelić, „Hrvatska 1945.-1991.“, 95.

22 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 49.

23 Barić, *Srpska pobuna u hrvatskoj 1990.-1995.*, 99, 94.

Nakon što su Republika Slovenija i Republika Hrvatska prihvatile *Rezoluciju o prihvaćanju postupka za razdruživanje SFRJ, Rezoluciju o mogućem udruživanju u savez suverenih Republika* te *Rezoluciju o zaštiti ustavnog poretka Republike Hrvatske*, poprilično brzo uslijedila je reakcija srpske strane te su donesene *Deklaracija o suverenoj autonomiji srpskog naroda Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema* i *Rezolucija o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine*.²⁴

Početak oružanih sukoba manjeg intenziteta uslijedio je u sljedećim mjesecima. Započelo je početkom ožujka 1991. u zapadnoj Slavoniji, točnije u Pakracu, gdje je većina policajaca Srba razoružala policajce Hrvate te nekoliko srpskih neistomišljenika. Odgovor na tu otvorenu srpsku pobunu uslijedio je veoma brzo te je Pakrac ponovno stavljen pod nadzor hrvatske policije.²⁵ Novi sukob uslijedio je krajem ožujka 1991. godine. Tom su prilikom pripadnici pobunjenih Srba postavili barikadu u Nacionalnom parku Plitvice, na prometnici Slunj – Titova Korenica. Nakon uspješne intervencije specijalnih postrojbi hrvatske policije, oklopne snage JNA iz 1. i 5. vojne oblasti postavile su „tampon zonu“ između sukobljenih snaga. Krvavi Uskrs na Plitvicama donio je prve žrtve s obje zaraćene strane.²⁶ Prvi oružani sukob u istočnoj Slavoniji uslijedio je 2. svibnja 1991. u Borovu Selu, gdje su u zasjedi srpskih pobunjenika ubijena dvanaestorica pripadnika hrvatske policije. Sukob u Borovu Selu neki povjesničari smatraju početkom Domovinskog rata u Hrvatskoj.²⁷

Paralelno s početkom izbijanja oružanih sukoba, odvijali su se neuspješni pregovori predsjednika jugoslavenskih republika glede rješenja jugoslavenske krize. U skladu s time, hrvatski predsjednik Franjo Tuđman najavio je provedbu referenduma o samostalnosti Republike Hrvatske za 19. svibanj 1991., a velika većina Hrvata izjasnila se u prilog vlastite samostalnosti.²⁸ Gotovo istovremeno, referendum je proveden i među pobunjenim Srbima te je 16. svibnja 1991. donesena *Odluka Skupštine SAO Krajine o priključenju SAO Krajine Republici Srbiji i ostanku u Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom i drugima koji žele da očuvaju Jugoslaviju*.²⁹

Sabor Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. donio je odluku o uspostavi samostalne i suverene Republike Hrvatske, nakon čega je uslijedilo potpisivanje Brijunskog sporazuma te

²⁴ Barić, *Srpska pobuna u hrvatskoj 1990.-1995.*, 99, 107.

²⁵ Marijan „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, 116.

²⁶ Goldstein, *Povijest Hrvatske : 1945. – 2011.*, 167-168.

²⁷ Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 61.

²⁸ Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 70-71.

²⁹ Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990.-1995.*, 103-104.

tromjesečna odgoda spomenute odluke.³⁰ Za vrijeme trajanja tromjesečnog moratorija na odluke o samostalnosti Republike Hrvatske i Republike Slovenije, došlo je do proglašenja SAO Slavonije, Baranje i Zapadnog Srijema te SAO Zapadne Slavonije koje će do kraja 1991. srasti u jednu državnu cjelinu.³¹

Jedan od povoda za nastavak napada na Republiku Hrvatsku odnosio se na blokiranje vojarni JNA na teritoriju Republike Hrvatske.³² Do kraja 1991. nastavljeni su brojni žestoki napadi diljem Hrvatske, no unatoč tome 8. listopada 1991. u Zagrebu je Republika Hrvatska proglasila neovisnost te na taj način raskinula sve državno – pravne veze sa SFRJ.³³

30 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 74.

31 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 80.

32 Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990.-1995.*, 121.

33 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 94.

4. Zagreb na putu prema ratu

4.1. Grad početkom devedesetih

Početkom devedesetih grad Zagreb bio je gospodarsko, političko i kulturno središte SR Hrvatske. Tih godina Zagreb se prostirao na 1717 km² te je bio grad u razvoju – teritorijalno, demografski, gospodarski, kulturno, prometno, znanstveno i informacijski.³⁴ Prema popisu stanovništva iz 1991. u gradu Zagrebu živjelo je približno milion stanovnika, točnije 933914 stanovnika. Prema spomenutom popisu, većinu stanovništva činili su Hrvati, dok se kao manjinski narodi navode Srbi, Muslimani, Slovenci te Jugoslaveni.³⁵ Spomenutih godina dolazi do značajnih političkih promjena na prostoru SFRJ, a dio njih odvijao se upravo u gradu Zagrebu kao glavnom političkom središtu SR Hrvatske. Tako je primjerice Zagreb bio glavno središte razvitka višestranačja na prostoru SR Hrvatske te je u njemu konstituiran Hrvatski sabor, koji je zajedno s predsjednikom Predsjedništva Franjom Tuđmanom, donosio sve ključne odluke glede konačnog izdvajanja Hrvatske iz SFRJ.³⁶ U skladu s odredbama Ustava SR Hrvatske iz srpnja 1990., kada je Ustav očišćen od socijalističkog nazivlja i terminologije, krajem iste godine demokratska hrvatska Vlada započinje proces preimenovanja zagrebačkih ulica i trgova. Tako je tijekom listopada 1990. na glavni zagrebački trg vraćen kip bana Jelačića te je sam naziv trga izmijenjen u Trg bana Josipa Jelačića.³⁷ To je samo jedan od primjera procesa preimenovanja kojim su zagrebačke ulice i trgovi dobili hrvatsko simbolično nazivlje. Najviše bure izazvalo je preimenovanje zagrebačkog Trga žrtava fašizma u Trg hrvatskih velikana, po izričitoj sugestiji predsjednika Tuđmana.³⁸ U gradu se nalazila i trećina gospodarskih subjekata te velik broj vojarni i vojnih objekata JNA.³⁹

4.2. Prvi slobodni višestranački izbori

Od početka 1989. u Hrvatskoj dolazi do osnivanja oporbenih stranaka i skupina. Ključan grad za razvoj višestranačja u Hrvatskoj bio je upravo Zagreb, kao glavno političko središte SR Hrvatske. Gotovo sve hrvatske stranke osnovane su u Zagrebu i u njemu su imale svoje

34 Božidar Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu* (Zagreb: Defimi, 1999.), 26.

35 Ivo Goldstein i Goran Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće* (Zagreb: Novi liber, 2013.), 289.

36 Silvia Sinković i Josip Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi* (Zagreb: Znanje, 2015.), 8-9.

37 Matea Brstilo Rešetar, Ivica Neveščanin i Andreja Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2013.), 68-69.

38 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 289-290.

39 Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 20-22.

glavno sjedište.⁴⁰ Prva osnovana nekomunistička stranka u Zagrebu bila je Ujedinjena jugoslavenska inicijativa (dalje: UJDI), osnovana početkom veljače 1989. godine. Nakon nje, potkraj svibnja 1989. osnovana je Hrvatska socijalno-liberalna stranka (dalje: HSLs). HDZ je osnovan sredinom lipnja 1989. godine.⁴¹ Za razliku od spomenutih stranaka, HDZ je imao najizrazitiji nacionalni program u kojem izdvajanje iz Jugoslavije nije bilo izričito iskazano, ali se podrazumijevalo kao krajnji cilj.⁴² Jedan od najvažnijih događaja u razvoju višestranačja u Zagrebu dogodio se 7. listopada 1989. kada je HSLs pokrenuo akciju za ponovno postavljanje spomenika banu Jelačiću, koji je sa središnjeg zagrebačkog trga uklonjen 1947. godine.⁴³ Krajem 1989. novoosnovane stranke i oporbene skupine prikupljale su potpise za peticiju kojom su zahtijevale raspisivanje slobodnih izbora.⁴⁴ Nakon što su početkom 1990. sve stranke u Hrvatskoj bile legalizirane, ispunjen je prvi preduvjet organizacije višestranačkih izbora u SR Hrvatskoj. Završni korak u stvaranju uvjeta za organiziranje izbora ostvaren je krajem veljače 1990. kada je Sabor usvojio neophodne ustavne promjene te izglasao izborne zakone.⁴⁵ Prvi slobodni višestranački izbori u SR Hrvatskoj održani su u proljeće 1990. u dva izborna kruga. Prvi izborni krug održao se 22. i 23. travnja, dok se drugi održao 6. i 7. svibnja.⁴⁶ Većinski pobjednik prvih višestranačkih izbora bio je HDZ predvođen Franjom Tuđmanom, a zatim su slijedili Savez komunista Hrvatske – Savez demokratskih promjena, na čelu s Ivicom Račanom te Koalicija narodnog sporazuma kao savez mnogobrojnih stranaka, predvođena Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom.⁴⁷

U skupštini Grada Zagreba HDZ je dobio 140 od 162 odbornička mjesta. Skupština grada Zagreba za svog je predsjednika izabrala Borisa Buzančića, a za predsjednika Izvršnog vijeća Mladena Vedriša.⁴⁸ Dok je HDZ čekao na preuzimanje vlasti, JNA je sredinom svibnja 1990. razoružala TO Hrvatske te je Hrvatska preko noći ostala bez značajne količine oružja.⁴⁹

Kako bi efikasnije mogli provoditi nacionalni program, predsjednik Tuđman i hrvatska Vlada, na postojeći su Ustav SR Hrvatske iz 1974. pripremili amandmane koji su izglasani u Hrvatskom saboru još krajem srpnja 1990. godine.⁵⁰ Tako je primjerice u nazivu države

40 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 280-281.

41 Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 38.

42 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 14.

43 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 280-281.

44 Radelić, „Hrvatska 1945.-1991.“, 91-92.

45 Goldstein, *Povijest Hrvatske : 1945. – 2011.*, 128

46 Marijan, *Domovinski rat*, 19-20.

47 Goldstein, *Povijest Hrvatske : 1945. – 2011.*, 141-142.

48 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 287-288.

49 Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, 112.

50 Marijan, *Domovinski rat*, 20.

ispuštena odrednica „socijalistička“, a umjesto predsjednika Predsjedništva uvedena je funkcija predsjednika Republike te funkcije ministara umjesto republičkih sekretara. Također, definirani su i novi državni simboli – zastava i grb te je ispred zgrade Hrvatskog sabora na Trgu sv. Marka skinuta zastava s komunističkim obilježjima, a svečano je podignuta hrvatska zastava sa šahovnicom.⁵¹ Došlo je i do promjene statusa Srba u Hrvatskoj koja je, iako je bila verbalnog karaktera, izazvala brojne pobune u hrvatskim područjima gdje su živjeli hrvatski Srbi. Naime, Srbi su s dotadašnjeg statusa konstitutivnog naroda svedeni na status nacionalne manjine, što je zapravo bila promjena koja nije zadirala u njihova nacionalna i osobna prava.⁵² Krajem prosinca 1990. Hrvatski sabor donio je „Božićni ustav“ kojim je učinjen korak naprijed prema hrvatskoj suverenosti i samostalnosti. Odnos prema Jugoslaviji određen je člankom 140. i stajalištem da Republika Hrvatska ostaje u sastavu SFRJ do novog sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Hrvatski sabor ne odluči drugačije.⁵³

4.3. Nikad odigrana utakmica Dinamo - Crvena zvezda

Sredinom svibnja 1990., dok se u Hrvatskoj pripremala mirna i demokratska predaja vlasti te saziv prvog Hrvatskog višestranačkog sabora, dolazi do pokušaja destabiliziranja novoizabrane hrvatske vlasti.⁵⁴

Neredi su započeli već 12. svibnja 1990., dan prije najavljenog odigravanja utakmice između Dinama i Crvene zvezde. Iznimno velik broj navijača Crvene zvezde, zvanih Delije, stigao je u Zagreb gdje su otvoreno veličali četništvo i nastojali potaknuti obračun s domaćim navijačima. Povezanost navijača Crvene zvezde sa službenom državnom politikom bila je očigledna kroz navijačko vodstvo Delija, na čijem se čelu nalazio Željko Ražnatović. Nekoliko sati prije utakmice po gradu su izbijale tučnjave između pripadnika navijačkih skupina Bad Blue Boys-a i Delija.⁵⁵ Pravi sukob izbio je dolaskom navijača na stadion, 13. svibnja 1990., sat vremena prije predviđenog početka utakmice. Delije su u svom ograđenom prostoru, nakon provokacija nekolicine Dinamovih navijača, krenule uništavati inventar tribine na kojoj su bili smješteni.⁵⁶ Iduća dva sata na maksimirskom travnjaku odigravale su se scene obračuna između navijača i milicije kakve dotad nisu bile viđene na nogometnim terenima. Utakmica nije mogla biti odigrana, a ono što još vrijedi istaknuti je potez Dinamova kapetana Zvonimira Bobana,

51 Nator, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 35-36.

52 Marijan, *Domovinski rat*, 21.

53 Ustav Republike Hrvatske od 22. 12. 1990., *Narodne novine*, br. 56 od 22.12. 1990.

54 Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 63.

55 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 287-288.

56 Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 63.

koji je jednog milicionera udario nogom kako bi zaštitio jednog domaćeg navijača. Američka televizijska postaja CNN ovu je utakmicu uvrstila među 5 nogometnih utakmica koje su promijenile svijet.⁵⁷

4.4. Jačanje hrvatske policije – tečaj Prvi hrvatski redarstvenik i Antiteroristička jedinica Lučko

Početak devedesetih godina u ukupnom udjelu zaposlenih u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Hrvatske (dalje: MUP RH) postotak Srba i Jugoslavena bio je gotovo 50%, iako je njihov udio u ukupnom broju stanovnika tada bio manji od 15%. U srpnju 1990. dolazi do potrebe za ustrojavanje tečaja za hrvatske redarstvenike. Takvu zapovijed donio je tadašnji republički sekretar za unutrašnje poslove Josip Boljkovac, na temelju članka 25. Zakona o unutarnjim poslovima. Rekrutacija je bila provedena putem ogranaka HDZ-a u Hrvatskoj, ali i izvan Hrvatske.⁵⁸

U Policijskoj upravi (dalje: PU) Zagreb, od 3500 zaposlenih potkraj lipnja 1990., udio Srba iznosio je oko 33%, dok je udio Hrvata iznosio oko 46%. Devet mjeseci kasnije, krajem ožujka 1991. PU Zagreb imala je 4892 zaposlena službenika, a većinu su činili Hrvati s udjelom od 66%.⁵⁹ MUP RH je uz obuku novih policajaca, započeo i s ustrojavanjem nekoliko novih postrojbi za posebne namjene kao što je primjerice bila Antiteroristička jedinica Lučko (dalje: ATJ Lučko) u rujnu 1990. godine.⁶⁰

Početak kolovoza 1990., točnije 5. kolovoza 1990. na zagrebačkoj Policijskoj akademiji započeo je prvi tečaj za obuku policijskih službenika nazvan „Prvi hrvatski redarstvenik“. Prvi zapovjednik tečaja bio je Ivan Krmpotić, no ubrzo ga zamjenjuje Marko Lukić, njegov dotadašnji zamjenik. Tečaj je brojio oko 1800 polaznika koji su željeli postati policajci, a bili su formirani u dvije bojne, odnosno 16 satnija. Službeno otvorenje tečaja održano je 8. kolovoza 1990., a na samom otvorenju nazočan je bio i predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman.⁶¹

Selekcija polaznika bila je izuzetno pažljivo organizirana i vrlo strogo provođena. Prosjek godina polaznika tečaja bio je 22 godine. Kako bi polaznike što bolje pripremili na ono što ih

57 „13. svibanj 1990. – Neodigrana utakmica Dinamo – Crvena Zvezda“, *Braniteljski.hr*, pristup ostvaren 30.VI.2020., <https://branieljski.hr/13-svibnja-1990-neodigrana-utakmica-dinamo-crvena-zvezda/>.

58 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 39.

59 Marijan, *Domovinski rat*, 52.

60 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 103-105.

61 Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 76-77.

čeka na terenu, za buduće pripadnike ATJ Lučko organizirani su posjeti na odjel patologije na zagrebačkoj Šalati kako bi se upoznali s mrtvim tijelima i obdukcijским procesima.⁶² Vjerovalo se kako će se takvom pripremom na smrt i pogibiju polaznicima olakšati moguća iskustva na terenu. Ono što je još zanimljivo za istaknuti jest to da su polaznici tečaja dolazili iz različitih dijelova Hrvatske, bili su različiti po svom stupnju obrazovanja i zanimanjima, no ono što ih je ujedinilo bila je želja za uspostavom slobodne države.⁶³ Prvotno je tečaj bio zamišljen u trajanju od dva mjeseca, ali splotom okolnosti prekinut je već 17. kolovoza 1990. kada su satnije počele izvršavati svoje zadatke iz žurnosti situacije. Među prvim akcijama bilo je suzbijanje pobuna hrvatskih Srba u Dvoru na Uni, Petrinji i Glini, prilikom kojih je oduzeto oružje iz policijskih postaja.⁶⁴

ATJ Lučko prva je oružana jedinica za posebne namjene hrvatske vlasti, osnovana 7. rujna 1990. u Zagrebu.⁶⁵ Može se reći kako je upravo ova jedinica temelj za ustrojavanje budućih postrojbi specijalne policije Republike Hrvatske. Osnovana je kao odgovor na pobunu dijela Srba na širem području Knina, Benkovca i Gračaca te onemogućavanja intervencija hrvatske policije od strane JNA. Prilikom osnivanja u ATJ Lučko prelazi 88 najsposobnijih polaznika tečaja Prvi hrvatski redarstvenik. Naoružanje i oprema bili su prema standardima za takve jedinice, a obuka je bila visoko profesionalna. Pripadnici ove jedinice osiguravali su visoke dužnosnike Republike Hrvatske i strane državne i vojne dužnosnike. ATJ Lučko provela je niz uspješnih akcija oduzimanja oružja bivšoj JNA i zauzimanja vojarni. Temeljna zadaća ove jedinice bila je borba protiv terorizma i ponovno uspostavljanje reda i mira u dijelovima Hrvatske gdje je srpskim pobunama taj mir bio narušen.⁶⁶

Spremnost i izniman borbeni duh pripadnici ATJ Lučko pokazali su tijekom cijelog Domovinskog rata, od prvog sukoba početkom ožujka 1991. u Pakracu pa sve do vojno - redarstvene operacije *Oluja* u kolovozu 1995. godine. Od osnutka postrojbe do završetka ratnih operacija u Domovinskom ratu, kroz ATJ Lučko prošlo je 350 pripadnika, od kojih je njih 15 smrtno stradalo u borbenim djelovanjima, a 52 pripadnika bila su teško ranjena.⁶⁷

⁶² Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 76-79.

⁶³ Runtić, *Rat prije rata: Knjiga 1*, 76-79.

⁶⁴ Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 43-47.

⁶⁵ Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 36.

⁶⁶ Ante Nazor, *Hrvatska policija u Domovinskom ratu* (Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2011.) 81-83.

⁶⁷ Nazor, *Hrvatska policija u Domovinskom ratu*, 81-83.

5. Stanovnici Zagreba u obrani grada i domovine

Uz vojne i policijske postrojbe, značajnu ulogu u obrani i zaštiti Zagreba imale su jedinice Narodne i Civilne zaštite. Za koordinaciju sustava obrane grada Zagreba zaduženi su bili krizni štabovi, odnosno Zagrebački regionalni štab koji je uz glavni grad, obuhvaćao i općinu Dugo Selo. Štab je djelovao od kraja srpnja 1991. do početka rujna 1991. kada ga zamjenjuje Krizni štab Zagreb na čijem se čelu nalazio Mladen Vedriša. Taj štab djelovao je sve do kraja ožujka 1992. kada dolazi do ukidanja kriznih štabova u Republici Hrvatskoj.⁶⁸

5.1. Narodna zaštita

Narodna zaštita (dalje: NZ) organizirana je kao oblik obrambenog naoružanog samoorganiziranja građana Republike Hrvatske u mjesnim zajednicama i općinama, s ciljem pružanja organiziranog narodnog otpora svakome tko bi pokušao ugroziti suverenitet i teritorijalni integritet Republike Hrvatske.⁶⁹ Odredi NZ-a bili su osnivani na razini Republike Hrvatske te na razini općina. Iako je osnivanje NZ-a potencirano od strane HDZ-a, usprkos tome, ona je stvorena kao nestranačka obrambena organizacija.⁷⁰ NZ prvo je osnovana u gradu Zagrebu tijekom ožujka 1991., na prijedlog Milivoja Kujundžića koji se po njenom osnutku našao na čelu Generalnog štaba NZ-a grada Zagreba.⁷¹ Početkom travnja 1991. tadašnji zagrebački gradonačelnik Boris Buzančić izdao je proglas u kojem je građane grada Zagreba pozvao da se dobrovoljno prijave u jedinice NZ-a u svojim mjesnim zajednicama.⁷² Neke od glavnih odrednica NZ-a odnosile su se na to kako je riječ o dobrovoljačkim jedinicama te da one ne spadaju u oružane snage. Također, valja istaknuti kako su se u jedinicu NZ-a mogli upisati svi građani s navršениh 18 godina bez obzira na stranačku opredijeljenost. Jedinice NZ-a bile su ustrojene kao desetina, vod, četa, bataljun i brigada te se na čelu svake nalazio zapovjednik.⁷³

Od srpnja 1991. sustav NZ-a ustrojen je na način koji je odgovarao ustroju ozbiljne organizacije. Na samom vrhu nalazio se Republički stožer NZ-a Republike Hrvatske, zatim Gradski stožer NZ-a Zagreb, nakon kojeg dolaze Područni/Općinski stožeri NZ-a, stožeri NZ-a mjesnih zajednica te naposljetku odredi NZ-a.⁷⁴

68 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 10, 22.

69 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 120.

70 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 98.

71 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 22.

72 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 98.

73 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 125.

74 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 157.

Ubrzo nakon svog osnutka, NZ grada Zagreba brojila je više od 60 tisuća prijavljenih građana. Osnovne zadaće jedinica NZ-a odnosile su se na ulične ophodnje, dežurstva u stambenim i poslovnim zgradama, čuvanje bolnica i skloništa te izvora vode.⁷⁵ Značajna prednost NZ-a u provođenju obrane i zaštite grada bila je njena dobrovoljna baza te vrlo visoka motiviranost ljudi za obavljanje zadaća. Građani su djelovali na području svojih gradskih četvrti te su izvrsno poznavali područje svog djelovanja.⁷⁶ Svakako najzahtjevniji zadatak pripadnici NZ-a imali su sredinom rujna 1991., kada su blokirane vojarne JNA na širem području grada Zagreba. Tom su se prilikom postrojbe NZ-a nalazile na brojnim lokacijama u gradu i oko svake zauzete vojarnje.⁷⁷ NZ nije odmah po svom osnutku imala oružane odrede, no 5. listopada 1991. postaje dijelom Oružanih snaga Republike Hrvatske po zapovijedi tadašnjeg ministra obrane Gojka Šuška „kojom se zapovjedništva i odredi NZ-a stavljaju u nadležnost i subordinaciju Oružanih snaga Republike Hrvatske, Glavnog stožera, zapovjedništva operativnih zona i zapovjedništva gradova.” Zapovijed je bila od iznimno velike važnosti za NZ-u zato što je njome NZ dobila status vojne organizacije te je postala teritorijalnom komponentom Oružanih snaga Republike Hrvatske, a Hrvatska vojska (dalje: HV) preuzela je odgovornost za njeno opremanje te za uključivanje odreda NZ-a u izvršavanje borbenih zadataka.⁷⁸ Odlukom predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana u prosincu 1991. osnovano je Domobranstvo kao posebna sastavnica HV-a. Odlukom o osnivanju Domobranstva određeno je da svi vojni obveznici odreda NZ-a koji nemaju svoj ratni raspored, pripadnu postrojbama Domobranstva čime je mogućnost oružanog djelovanja NZ-a ukinuta.⁷⁹

5.2. Civilna zaštita

Jedinice Civilne zaštite bile su usmjerene na zaštitu te na spašavanje ljudi i materijalnih dobara.⁸⁰ Prvenstveno se to odnosilo na pripremu skloništa, organizaciju sklanjanja ljudi tijekom uzbuna, izradu pravilnika o ponašanju ljudi u skloništim, zaštitu podrumskih prostorija vrećama s pijeskom, nadziranje i provedbu zaštitnih mjera zamračenja te informiranje građana o pravilima ponašanja prilikom opće i zračne opasnosti te o postupanju pri mogućem nailasku na neaktivirana eksplozivna sredstva.⁸¹ U svrhu informiranja građana

75 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 23.

76 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 120.

77 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 23.

78 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 186.

79 Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, 98-99.

80 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 23.

81 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 131.

rađene su TV emisije te tiskane brošure i plakati.⁸² U Civilnu zaštitu bilo je uključeno oko 90 tisuća ljudi prosječne dobi od 50 godina.⁸³ Grad Zagreb brojio je oko 900 uređenih skloništa te oko 550 podruma koji su bili spremni za prihvata ljudi u slučaju uzbune.⁸⁴ Većina skloništa u gradu Zagrebu bila su jednonamjenska jer nisu imala svu potrebnu infrastrukturu, no postojala su i veća dvonamjenska skloništa kao što su to primjerice bila ona u Studentskom domu Cvjetno naselje, zgradi INA-e u Novom Zagrebu, dvorani Cibone ili tunelu Grič.⁸⁵ Civilna zaštita surađivala je i s humanitarnim organizacijama, a glavna baza za prikupljanje i distribuciju humanitarne pomoći nalazila se na zagrebačkom Velesajmu.⁸⁶

5.3. Zagrebačke postrojbe Hrvatske vojske

Do osnivanja Zapovjedništva obrane grada Zagreba došlo je početkom ožujka 1991., a na čelu zapovjedništva nalazio se Darko Grdić.⁸⁷ U cilju objedinjavanja djelovanja svih oružanih postrojbi u gradu Zagrebu i općini Dugo Selo, krajem srpnja 1991. osnovan je Zagrebački korpus. Zapovjednik Zagrebačkog korpusa bio je Stjepan Mateša.⁸⁸ Postrojbe HV-a formirane na području grada Zagreba su Prva „A“ brigada ZNG-a *Tigrovi* i Druga „A“ brigada ZNG-a *Gromovi*.

Tijekom 1991. na području grada Zagreba postojeće jedinice TO-a postale su jezgra formiranja novih zagrebačkih brigada. Tako su u relativno kratkom vremenskom razdoblju na području grada Zagreba formirane 99. brigada – Peščenica, 100. brigada – Centar, 101. brigada – Susedgrad, 102. brigada – Novi Zagreb, 144. brigada – Sesvete, 145. brigada – Dubrava, 148. brigada – Trnje, 149. brigada Trešnjevka, 150. brigada – Črnomerec, 151. brigada – Samobor i 153. brigada – Velika Gorica.⁸⁹ Neke od postrojbi služile su za raspoređivanje vojnika u ostale brigade na području grada Zagreba. To se odnosi na 146., 147. i 152. brigadu Hrvatske vojske.⁹⁰ Također, ustrojavaju se i dragovoljačke postrojbe, a među prvima su bile Prva samostalna satnija „Podsused“, Dragovoljačka samostalna satnija „Ban Jelačić“ te Samostalna satnija „Cobre“ – Novi Zagreb te 83. samostalni zagrebački bataljun. Osim vojnih postrojbi, obrambene zadatke izvršavali su i pripadnici PU Zagrebačke. Oni su, osim svojih policijskih

82 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 24.

83 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 81.

84 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 24.

85 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 81-82.

86 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 24.

87 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 36.

88 Marijan, *Domovinski rat*, 134.

89 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 36-37.

90 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 112.

zadataka, sudjelovali i u velikom broju borbenih djelovanja.⁹¹ Po svom angažmanu na u velikom broju ratnih operacija posebno se ističe specijalna jedinica zagrebačke policije „Alfa“, koja je svoj doprinos dala i u vojno – redarstvenoj operaciji *Oluja*.⁹² Do kraja Domovinskog rata stradalo je 2359 građana grada Zagreba, od kojih je smrtno stradalo njih 613, ranjeno je bilo njih 1738 te se njih osam i dalje smatra nestalima.⁹³

5.3.1. Gardijske brigade Hrvatske vojske

Grad Zagreb domicilno je područje formiranja 1. gardijske brigade - *Tigrovi*. Naime, osnovu ove brigade činio je dio pripadnika Jedinice za posebne zadatke MUP-a RH iz Rakitja.⁹⁴ Temeljem preustroja i javnog predstavljanja ZNG-a krajem svibnja 1991., nastala je 1. „A“ brigada ZNG-a, koja je novom reorganizacijom u prosincu 1992. postala 1. gardijska brigada HV-a.⁹⁵ Tijekom 1991. zapovjedništvo brigade i četiri pješačke bojne osnivaju se na području Zagreba, dok se jedna bojna formira u Vinici kraj Varaždina te jedna u Kumrovcu.⁹⁶ Tijekom Domovinskog rata pripadnici *Tigrova* sudjelovali su u mnogim vojno – redarstvenim operacijama, a neke od njih su *Orkan 91, Oslobođena zemlja, Maslenica, Skok 2, Oluja 95*.⁹⁷ U izravnim borbama ranjeno je 1711 pripadnika Prve gardijske brigade, njih 365 je smrtno stradalo, dok se nestalima i dalje smatra osam pripadnika ove gardijske brigade.⁹⁸

Tijekom polovice svibnja 1991. u Trsteniku Nartskom pokraj Zagreba, od pripadnika za posebne namjene MUP-a iz baza Lučko, Kumrovec, Rakitje, Sisak, Karlovac i Vinica formirano je Zapovjedništvo 2. „A“ brigade ZNG-a - *Gromova* te njena prva pješačka bojna. Preostale dvije pješačke bojne formirane su tijekom lipnja 1991. godine.⁹⁹ Tokom Domovinskog rata pripadnici druge gardijske brigade najznačajniji doprinos dali su na bojišnici Banovine i Kordune te u vojno – redarstvenim operacijama *Maslenica, Oluja 95 te Una 95*. Više od 1200 pripadnika ove gardijske brigade ranjeno je ili ozlijeđeno za vrijeme Domovinskog rata, smrtno su stradala 202 pripadnika te se njih šest i dalje smatra nestalima.¹⁰⁰

⁹¹ Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 36-37.

⁹² Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 36-37.

⁹³ Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 117.

⁹⁴ Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 23.

⁹⁵ Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 646-648.

⁹⁶ Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 23.

⁹⁷ Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 650-652.

⁹⁸ Sinković i Lucić, *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 653.

⁹⁹ „Povjestica 2. gardijske brigade Gromovi“, *Braniteljski.hr.*, pristup ostvaren 23. VII. 2020.,

<https://branieljski.hr/povjestica-2-gardijske-brigade-gromovi/>.

¹⁰⁰ „Povjestica 2. gardijske brigade Gromovi“, *Braniteljski.hr.*, pristup ostvaren 02. VII. 2020.,

<https://branieljski.hr/povjestica-2-gardijske-brigade-gromovi/>.

6. 1991. - godina ključnih zbivanja u Zagrebu

6.1. Osnivanje Zbora narodne garde

Sredinom travnja 1991., točnije 18. travnja 1991. Hrvatski sabor donio je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima, čime su stvorene pravne osnove za ustrojavanje Zbora narodne garde (dalje: ZNG-a), kao posebnog sastava za obrambene i redarstvene poslove pod zapovijedanjem Ministarstva obrane.¹⁰¹ Zamišljeno je kako bi ZNG trebao biti sastavljen od dva dijela – pričuvnog i djelatnog sastava. Glavna osnova za nastanak ZNG-a kao hrvatske vojne sile, bila je hrvatska policija, odnosno njen pričuvni sastav koji je u travnju 1991. brojio oko 39 tisuća policajaca.¹⁰² Kao rok prevođenja određen je 15. svibanj 1991., do kada je dio pripadnika jedinica za posebne namjene MUP-a raspoređen u ZNG. Do kraja svibnja 1991. ustrojene su četiri brigade A- klasifikacije¹⁰³, a u planu je bilo ustrojavanje još dvije brigade.¹⁰⁴

Radi podizanja morala hrvatskim građanima, 28. svibnja 1991. na stadionu NK Zagreb u Kranjčevićevoj ulici održana je smotra postrojbi ZNG-a. Na smotri su postrojene formacije od oko 800 vojnika naoružanih modernim oružjem, desetak protuzrakoplovnih sustava, nekoliko ogromnih transporterata i nekoliko oklopnih automobila. Smotru su uveličale i Počasna predsjednička garda i povijesna postrojba sinjskih alkara.¹⁰⁵ Krovno tijelo ZNG-a bilo je Zapovjedništvo ZNG-a Republike Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu, dok se na čelnom mjestu zapovjedništva nalazio tadašnji ministar obrane, Martin Špegelj.¹⁰⁶

U rujnu 1991. osnovana je HV te je ZNG zadržan kao njen djelatni dio, dok su njen pričuvni sastav činili pričuvni sastav ZNG-a i ljudstvo TO-a. Zapovjedništvo ZNG-a tom je prilikom preimenovano u Glavni stožer HV-a na čijem čelu se tada nalazio general Antun Tus.¹⁰⁷ Krajem 1992. dolazi do ukidanja ZNG-a te su četiri „A“ – brigade preimenovane u gardijske brigade HV-a.¹⁰⁸

101 Sinković i Lucić, *I. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 12.

102 Marijan, *Domovinski rat*, 52.

103 Postrojbe „A“ klasifikacije imale su kadrovsku osnovu od vojnika na redovnom služenju vojnog roka te od 60 do 100% popunjenosti po ratnom ustroju postrojbi. Prema jugoslavenskoj doktrini takve su postrojbe vrlo brzo postizale ratnu formaciju i bile spremne za vrlo brzu uporabu.

104 Sinković i Lucić, *I. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 30-31.

105 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 73-74.

106 Marijan, „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“, 98-99.

107 Marijan, *Domovinski rat*, 134.

108 Sinković i Lucić, *I. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 648.

6.2. Prva žrtva Domovinskog rata u Zagrebu

Krajem lipnja 1991., nakon proglašenja samostalnosti Republike Hrvatske i Republike Slovenije, Slovenija i JNA započinju međusobni sukob koji je trajao deset dana. Kako bi spriječila tamošnji sukob, 2. srpnja 1991. motorizirana kolona od sedam tenkova i ostalih vojnih vozila kreće iz zagrebačke vojarne „Maršal Tito“ prema Sloveniji.¹⁰⁹ Izlazak JNA iz ove zagrebačke vojarne doveo je do demonstracija građana ispred vojarne. Demonstracijama su Zagrepčani nastojali spriječiti daljnji prodor JNA prema Sloveniji. Osim građana, u ovom incidentu sudjelovali su i pripadnici NZ-a naselja Utrina i Travno.¹¹⁰

Tijekom ovog incidenta dolazi do stradanja prve civilne žrtve Domovinskog rata u gradu Zagrebu. Naime, radi se o Zagrepčaninu Josipu Ravenu Čuvali, koji je u tom trenutku imao svega 32 godine. Ubijen je pred kamerama HTV-a na Mostu mladosti. Osim Čuvala, na licu mjesta smrtno su stradala dva pripadnika JNA. Zbog spomenutih stradanja zagrebačkog civila te dvojice vojnika JNA, kolona motoriziranih vozila vraćena je natrag u vojarnu te je obustavljen njen odlazak prema Sloveniji.¹¹¹

6.3. Napad na židovske općine – Operacije Labrador i Opera

Srpanj te prva polovica kolovoza 1991., razdoblje je obilježeno intenzifikacijom sukoba na raznim lokacijama diljem teritorija Republike Hrvatske. Zagreb tim sukobima nije bio izravno zahvaćen sve do 19. kolovoza 1991. godine. Operacije Labrador i Opera bile su dobro osmišljene akcije Kontra – obavještajne službe¹¹² (dalje: KOS-a) u početnoj fazi Domovinskog rata.¹¹³ Glavna namjera srpske politike i KOS-a bila je da se Hrvatska u svjetskoj javnosti prikaže kao zemlja mržnje te država koja se izravno poziva na Drugi svjetski rat i Nezavisnu Državu Hrvatsku. Spomenute operacije predstavljale su oblik specijalnog rata vođenog protiv Republike Hrvatske intenzivnom propagandom i terorističkim akcijama. U sklopu protuhrvatske propagande televizijski snimci stradalih Hrvata prikazivali su se kao snimci srpskih žrtava hrvatskih zločina.¹¹⁴

Tijekom 19. kolovoza 1991. u ranojutarnjim satima, oko pet sati ujutro, aktivirana je eksplozivna naprava u Palmotićevoj ulici na kućnom broju 16. Na toj lokaciji nalazio se

109 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 290-292.

110 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. - deset ratnih svjedočanstava*, 19.

111 Marija Slišković, *Žene u Domovinskom ratu* (Zagreb: Parvus, 2005.), 27.

¹¹² Službeni naziv ove službe glasio je Uprava sigurnosti JNA

113 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 290-292.

114 „Operacije „Labrador“ i „Opera““, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 02. VII. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacije_%22Labrador%22_i_%22Opera%22.

Židovski centar. Desetak minuta kasnije, aktivirana je i druga eksplozivna naprava pokraj zajedničke grobnice židovskim žrtvama na središnjem zagrebačkom groblju Mirogoj. Eksplozije su uzrokovale materijalnu štetu, dok su ljudska stradanja izbjegnuta. Iako su pripadnici MUP-a RH pokrenuli temeljitu istragu oko tih eksplozija, počinitelj i njegovi motivi nikad nisu sa sigurnošću utvrđeni.¹¹⁵

Operacija kodnog imena OPERA bila je zapravo kratica za Operativnu grupu za propagandni rad koja je brojila oko dvadesetak novinara, snimatelja i tehničara koji su plasirali lažne vijesti o stanju u Hrvatskoj.¹¹⁶

Najpoznatiji uradci te skupine bile su televizijske snimke stradalih Hrvata s područja Slavonije koji su prikazani kao srpske žrtve hrvatskih zločina ili pak obrade snimanih razgovora između službenog Zagreba i obrane Vukovara s kojima se manipuliralo da Zagreb ne želi pomoći Vukovaru.¹¹⁷ U Beogradu je tijekom 1993. suđeno Slavku Malobabiću i Radenku Radojčiću, za sudjelovanje u tim operacijama. Oni su pod lažnim imenima Vinko Alkalaj i Boris Levi, organizirali bombašku akciju na židovsku općinu i grobnicu na Mirogoju.¹¹⁸

6.4. Rat za vojarne – blokada i napuštanje zagrebačkih vojarni

Zagreb je početkom Domovinskog rata bio sjedište 5. vojne oblasti, koja je obuhvaćala sjeverozapadni dio Hrvatske. JNA je u Zagrebu imala vojna zapovjedništva, vojno-operativne postrojbe, vojarne, vojna skladišta, vojnu policiju, sudstvo, obrazovanje, zdravstvo, vojno-stambeni fond, vojno-izdavačku strukturu, vojne ustanove i TO. Zapovjednik 5. vojne oblasti sredinom 1991. bio je general pukovnik Života Avramović.¹¹⁹ U gradu je bilo smješteno i Zapovjedništvo 10. motoriziranog korpusa JNA, pod čijim je zapovjedništvom bio znatan dio operativnih snaga u Zagrebu i okolici. Cilj tog zapovjedništva bio je spriječiti i ugušiti eventualnu pobunu u Hrvatskoj. To je zapovjedništvo imalo i nadzor nad Zapovjedništvom obrane grada Zagreba te ubrzo TO gubi svoju funkciju u obrani grada. Uz ta zapovjedništva, u Zagrebu je bio smješten i 5. zrakoplovni korpus sa zapovjedništvom u Maksimirskoj ulici.¹²⁰

115 Goldstein i Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 290-292.

116 „Operacije „Labrador“ i „Opera““, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 02. VII. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacije_%22Labrador%22_i_%22Opera%22.

117 „Operacije „Labrador“ i „Opera““, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 02. VII. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacije_%22Labrador%22_i_%22Opera%22.

118 Goldstein, I., Hutinec, G. (2013.) *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 290-292.

119 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 31.

120 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 32-34.

U gradu je bilo smješteno 50 vojarni i vojnih objekata, a svojom veličinom isticale su se vojarne u južnom i istočnom dijelu grada. To se prvenstveno odnosi na vojarnu „Maršal Tito“ u Novom Zagrebu te vojarnu „Narodni heroj Dušan Čorković“ na Peščenici. Uz ove dvije navedene vojarne, ključni objekti JNA u Zagrebu bili su i sustav vojarni u Ilici na Črnomercu, a na širem području grada vojni aerodrom Pleso kod Velike Gorice te garnizonske vojarne u Dugom Selu i Jastrebarskom.¹²¹ Također, ono što je bilo važno za JNA, bila je Vojna bolnica u Zagrebu i Vojno - remontni zavod „Zmaj“.¹²²

Velika koncentracija vojnih objekata u gradu, Zagrepčanima je stvarala velik pritisak, pogotovo nakon što je neprijateljstvo postalo otvoreno. Opasnost od izlaska vojske na ulice Zagreba, s ciljem napada tijekom 1991. najviše je bila izražena tijekom siječnja, kada je JNA dala ultimatum Hrvatskoj koja tada nije imala značajnije ustrojene snage i organizacije pomoću kojih bi se suprotstavila mogućem napadu.¹²³

Zapovijed za osvajanjem vojarni, vojnih skladišta, ustanova i baza JNA došla je s 12. na 13. rujna 1991., a izdao ju je predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman.¹²⁴ Dva mjeseca prije donošenja same zapovijedi, poduzete su opsežne pripreme za blokadu svih vojnih objekata koji su se nalazili pod nadzorom JNA. U to ulaze proučavanje užeg i šireg prostora oko vojarne, nadziranje civilnih objekata oko vojarne, analiziranje gustoće naseljenosti u okolici vojarne te upoznavanje protivnika, odnosno onog što se nalazilo unutar vojnog objekta.¹²⁵

Nakon što su 15. rujna 1991. blokirane gotove sve vojarne u Hrvatskoj, opasnost od izlaska JNA iz zagrebačkih vojarni postajala je sve veća. Velik broj vojarni u Zagrebu predao se hrvatskoj strani, dok su se za preostali dio vojarni vodili pregovori. Kod pregovora za odlazak JNA iz Zagreba, temeljni problem bio je zahtjev JNA da joj se omogući napuštanje grada sa svom ratnom opremom i naoružanjem.¹²⁶

Za organizaciju blokada vojarni i vojnih objekata JNA bili su zaduženi štabovi NZ-a diljem Zagreba. Štab NZ-a Trešnjevka bio je zadužen za blokadu vojarni „27. juli“ na Selskoj i „Prečko“ na Zagrebačkoj cesti. Nakon što je 13. rujna 1991. objavljen poziv predsjednika Franje Tuđmana o blokadi vojarni, u tom trenutku u vojarni „27. juli“ isključene su sve

121 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 18.

122 Javorović, *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, 34.

123 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 18-19.

124 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 18-19.

125 Dražen Najman, Ivan Posilović, Marija Dujić, *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj* (Zagreb: Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, 2004.), 38-39.

126 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 19.

komunalije – voda, struja, telefonske linije. Kasnije, istog dana vojarna je predana u miru i što je najvažnije, bez izbijanja oružanog sukoba.¹²⁷ Blokada vojarne „Prečko“ započela je 13. rujna 1991., međutim do konačnog preuzimanja vojarne došlo je 18. rujna 1991. godine. Oko ove vojarne razvilo se nekoliko kritičnih situacija zbog loše organizacije same blokade. Prilikom preuzimanja došlo je i do razmjene unakrsne vatre, no stradalih nije bilo.¹²⁸

Strelište „Vrapčanski potok“ u Gornjem Vrapču i vojno – studentski domovi „Senjak“ u Donjem Vrapču zauzeti su 15. i 16. rujna 1991. godine. Oba vojna objekta JNA zauzela je samostalna satnija Podsused.¹²⁹

Pripadnici NZ-a Centar, nakon proglašenja zapovijedi o blokadi vojarni, imali su zadatak blokirati dva najvažnija objekta JNA na području centra grada – Zapovjedništvo 10. korpusa JNA u Branimirovoj ulici i zgradu Vojnog suda 5. vojne oblasti JNA u Gajevoj ulici. Opsada Vojnog suda i zgrada u Gajevoj ulici trajala je desetak dana. Oba spomenuta objekta zauzeta su bez oružane borbe.¹³⁰

6.4.1. Vojarna Črnomerec

Na zagrebačkom Črnomercu postojale su tri vojarne: vojarna „Ivan Gošnjak“, vojarna „Kumrovec“ i vojarna „Ivo Lola Ribar“. Spomenute vojarne nalazile su se u sklopu Vojno – tehničkog školskog centra kopnene vojske JNA „General armije Ivan Gošnjak“. ¹³¹ Položaj ovih vojarni bio je vrlo specifičan, zato što su se nalazile unutar stambene zone. Ovakav položaj vojarni imao je svojih prednosti, ali i nedostataka. Prednost ovog položaja bila je u tome što su pripadnici NZ-a Črnomerec iz stambenih blokova mogli promatrati vojni sastav, oficirski kadar te količinu i vrstu naoružanja. Nedostatak ovog položaja bio je u tome što je prijetila velika opasnost od granatiranja, a u neposrednoj blizini nalazili su se pogon „Plive“ i „Zagrebačke pivovare“, zatim električna toplana na Trešnjevci, ciglana na okretištu Črnomerec te brojni stambeni objekti. Za zagrebačku tvornicu „Pliva“ prijetila je velika opasnost od raketiranja iz vojarne „Ivo Lola Ribar“, što bi ujedno značilo i veliku opasnost za grad zbog moguće ekološke katastrofe. Nadzor nad područjem vojarni trajao je od siječnja 1991. godine. Cijeli kompleks vojarni i učilišta na Črnomercu zauzet je nakon niza pregovora, koji su održani tijekom druge

127 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 38-47.

128 Davor Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2* (Vinkovci: Neobična naklada, 2005.), 84-88.

129 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 85-86.

130 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 105-107.

131 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 82.

polovice rujna 1991., a vršeni su pod nadzorom Europske zajednice. Potpuna blokada ovog kompleksa započela je 7. listopada 1991., nakon zračnih napada na Banske dvore.¹³²

Vojarne je tada okružilo 700 naoružanih pripadnika NZ-a Črnomerec. U noći sa 7. na 8. listopada 1991. postavljeni su u položaj za oružani napad, od kojeg se naposljetku odustalo usred pregovora. Do konačne evakuacije došlo je 10. prosinca 1991. kada JNA odlazi s ljudstvom, opremom i naoružanjem. U relativnoj blizini ovog vojnog kompleksa nalazilo se Armijsko skladište „Kustošija“ koje je osvojeno 15. rujna 1991. godine.¹³³

6.4.2. Vojarna „Maršal Tito“

Vojarna „Maršal Tito“ nalazila se u jugoistočnom dijelu grada, odnosno u zagrebačkom naselju Zapruđe. To je bila ujedno i najveća vojarna JNA na prostoru Republike Hrvatske. U njoj je bilo smješteno Zapovjedništvo i oklopno-mehanizirani dijelovi 140. Mehanizirane brigade JNA, pontonski bataljun i druge manje jedinice. Zbog svog tenkovskog i raketno - topničkog naoružanja, vojarna je predstavljala svakodnevnu opasnost za grad. Prve prijetnje armijskog vojnog vrha da će izaći s tenkovima iz vojarne, oglasile su se već u siječnju 1991., no ostale su samo verbalnog karaktera.¹³⁴

Prije početka Domovinskog rata, u ovoj vojarni JNA je imala nešto više od tisuću vojnika, oficira i podoficira, no do ljeta 1991. u njoj je ostalo svega nekoliko stotina ljudi. Točan broj preostalog ljudstva unutar vojarne bilo je teško sa sigurnošću utvrditi, što zbog prebjega, što zbog odlaska oficira i podoficira. Operacija „Maršalka“ za blokadu spomenute vojarne započela je 14. rujna 1991., a njeno planiranje trajalo je još od srpnja 1991. godine. Tijekom druge polovice rujna 1991. oko vojarne „Maršal Tito“ uspostavljena je opsadna linija koja je počinjala kod Mosta mladosti te je prolazila kroz naselja Zapruđe, Utrine, Travno i Jakuševac.¹³⁵

Osim napetosti, koja je oko same vojarne bila svakodnevna, situaciju su dodatno pogoršavali oružani ispadi vojnika JNA, koji su među građane unosili dodatni nemir. Tijekom rujna, listopada i studenog 1991. vojska je u nekoliko navrata otvarala vatru prema stambenim objektima.¹³⁶ Povlačenje JNA iz vojarne „Maršal Tito“ započelo je 26. studenog 1991., a konvoj koji je napuštao vojarnu bio je u pratnji Hrvatske policije i promatrača Europske

132 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 82-87.

133 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 82-87.

134 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 112-113.

135 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 81-82.

136 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 114-117.

zajednice. Tom prilikom ispred vojarne se okupio velik broj Zagrepčana koji su mjesecima priželjkivali odlazak JNA iz Zagreba.¹³⁷ Vojarna je u potpunosti zauzeta 20. prosinca 1991. kada je s jarbola skinuta jugoslavenska te je postavljena hrvatska zastava.¹³⁸

6.4.3. Vojarna „Narodni heroj Dušan Ćorković“

Uz vojarnu „Maršal Tito“, svakako jedna od većih vojarni na teritoriju grada Zagreba bila je vojarna „Narodni heroj Dušan Ćorković“ poznatija kao „Borongajka“. Nalazila se u istočnom dijelu grada, u zagrebačkom naselju Peščenica te je predstavljala izrazitu opasnost za istočni dio grada. Vojarna se površinom prostirala na 20-ak četvornih metara zemljišta, a na tom prostoru JNA je držala višenamjenske snage 5. vojne oblasti JNA.¹³⁹ Unutar vojarne nalazili su se inženjerija, topništvo, automobilski bataljun, jedinice protuzračne obrane te jedinice atomsko – biološko - kemijske obrane. Uz sve navedeno, unutar vojarne nalazili su se i stambeni objekti za vojnike. Što se tiče ljudstva, pripadnici NZ-a procijenili su kako se sredinom rujna 1991. na području vojarne nalazilo oko 450 oficira, podoficira i vojnika JNA.¹⁴⁰

S obzirom na vrlo malu udaljenost vojarne od industrijske zone na zagrebačkom Žitnjaku, gdje su se između ostalog nalazila i specijalna kemijska i naftna postrojenja, u gradu je vladala velika bojazan od mogućeg napada i ekološke katastrofe, kao posljedice napada. Nakon proglašenja blokade, početni pokušaj pregovora o mirnom rješenju situacije neslavno je završio. Došlo je do razmjene vatre i razaranja okolnih stambenih objekata i tvornica. Drugog dana blokade vojarne dolazi do isključivanja svih komunalija. Situacija u vojarni bila je izrazito napeta sve do početka listopada 1991., a predaja vojarne dogovorena je pregovorima između predstavnika Hrvatske vlade i Generalštaba JNA.¹⁴¹ Listopadskim pregovorima dogovoreno je kako će JNA ostaviti u vojarni samo naoružanje TO općine Peščenica, Maksimira i Dubrave. Prvi armijski konvoj iz „Borongajke“ napustio je vojarnu 12. listopada, a drugi 19. listopada 1991., nakon kojeg vojarna ostaje gotovo prazna. Prilikom propuštanja prvog armijskog konvoja, gotovo polovica vojnika otišla je u Bosnu i Hercegovinu.¹⁴²

Ostali vojni objekti JNA nalazili su se u Sesvetama, Dugom Selu, Velikoj Gorici, Samoboru, Svetonedeljskom Bregu, Zaprešiću i Jastrebarskom. Na području Sesveta nalazila su se tri vojna skladišta JNA – „Duboki Jarak“ (izvorno Gliboki Jarek), „Sopnica“ i „Šijavrh“.

137 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 18-19.

138 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 82.

139 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 89.

140 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 123-125.

141 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 89-90.

142 Najman, Posilović, Dujić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 123-125.

Najznačajnije skladište bilo je ono u Dubokom Jarku koje je brojilo 17 objekata te znatnu količinu oružja, uključujući oružje nasilno oduzeto od TO-a.¹⁴³ Vojno skladište „Sopnica“ nalazilo se u Sesvetskoj Sopnici te su se u njemu nalazila inženjerijska sredstva i oprema borongajske vojarne „Narodni heroj Dušan Ćorković“.¹⁴⁴

U vojarni se nalazilo dvadesetak ljudi. Vojno skladište „Šijavrh“ čuvalo je oko tridesetak ljudi, a u njemu se nalazilo tenkovsko streljivo vojarne Dugo Selo, do koje je vodio poseban put.¹⁴⁵ Hrvatske vlasti vojno skladište „Sopnica“ preuzele su 14. rujna 1991., a već idućeg dana i vojno skladište „Šijavrh“. Konačno, 17. rujna 1991. JNA je predala i posljednje svoje uporište u Sesvetama, vojno skladište „Duboki Jarak“.¹⁴⁶

6.4.4. Zapovjedništvo 5. zrakoplovnog korpusa JNA

Zapovjedništvo 5. zrakoplovnog korpusa JNA nalazilo se u Zagrebu, točnije u Maksimirskoj ulici. Za blokadu ovog prostora zaduženi su bili pripadnici NZ-a mjesne zajednice Mašićeva. Blokada je započela 14. rujna 1991., a trajala je jedan dan, odnosno samo do 15. rujna. Tog dana pripadnici specijalne policije MUP-a RH, nakon nekoliko pucnjeva upozorenja, ulaze u zgradu Zapovjedništva i iz nje izvode dvadesetak mlađih vojnika.¹⁴⁷ U neposrednoj blizini Zapovjedništva nalazio se i Sportsko – rekreacijski centar JNA Svetice. Prostor je blokiran 13. rujna, a istog dana izvršeni su i pregovori.

Vojni aerodrom „Lučko“ blokiran je 14. rujna 1991., a pregovori su započeli i završili dva dana kasnije. Tom prilikom predalo se osam oficira, 12 podoficira i 87 ročnika.¹⁴⁸ Mladi vojnici razoružani su i ubrzano pušteni kućama, dok su oficiri i podoficiri odvedeni na saslušanje i ubrzo pušteni. Na ovom aerodromu preuzeta je značajna količina naoružanja koja je podijeljena pripadnicima specijalne policije, NZ-u Novi Zagreb te je ostatak poslan na bojišta gdje je bilo najpotrebnije u tom trenutku.¹⁴⁹

6.5. Početak zračnih uzbuna u Zagrebu

Uzbuna za zračnu opasnost u gradu Zagrebu, po prvi put nakon Drugog svjetskog rata, označena je 15. rujna 1991. u poslijepodnevnim satima, točnije oko 17 sati. Tog dana nekoliko

143 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 87.

144 Adrijan Lisićak, „Oslobađanje vojnih skladišta JNA u Sesvetama 1991.“, *Polemos* 13 (2010.), br.1: 84.

145 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 85.

146 Lisićak, „Oslobađanje vojnih skladišta JNA u Sesvetama 1991.“, 84-87.

147 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 85.

148 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 86.

149 Najman, Posilović, Dujčić, *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991.*, 133-135.

se tisuća građana pripremalo da oko Jaruskog jezera otrče „Trku za mir“, a jedan avion u brišućem letu preletio je Jarun i prisavske dijelove grada. Nekoliko sekundi kasnije oglašena je prva zračna uzbuna. Dva aviona JNA tipa MiG-21 tog su dana nisko letjela nad Zagrebom. Otada je Zagreb gotovo svakodnevno izložen zračnim uzbunama te naredna dva-tri mjeseca noću živi u potpunom zamračenju. U takvim okolnostima, odlasci u skloništa za stanovnike Zagreba postali su uobičajena pojava.¹⁵⁰ Zagrepčani su napuštali svoje domove i radna mjesta kako bi odlazili u skloništa, gdje su ukupno proveli gotovo 70 sati. Znak za uzbunu u jednom je danu oglašen najviše sedam puta. Najkraća uzbuna trajala je 30 minuta, a najduža oko pet sati. U samom centru grada nalazilo se uređeno najveće sklonište u gradu Zagrebu – tunel Grič, koji je mogao primiti četiri tisuće ljudi. Stvarni zračni napadi na objekte ipak nisu bili toliko česti, već se preletima aviona nastojalo zaplašiti i demoralizirati stanovništvo grada Zagreba. Do siječnja 1992. zabilježeno je 49 zračnih i općih opasnosti u gradu.¹⁵¹

Prvo bombardiranje grada Zagreba dogodilo se samo dan nakon prve zračne uzbune u gradu. Naime, 16. rujna 1991. dva su zrakoplova u niskom letu ispalila šest navođenih raketa na televizijski odašiljač na Sljemenu, prvi zagrebački objekt koji se našao na udaru zrakoplovstva JNA.¹⁵² Može se reći kako je JNA zapravo u to vrijeme vodila izrazito dvoličnu politiku. Dok je svijetu nastojala prikazati svoju pomirljivost, istovremeno je topništvom i zrakoplovima napadala naseljena mjesta kako bi pobila stanovništvo ili ga natjerala u izbjeglištvo.¹⁵³ Već idućeg dana, 17. rujna, zrakoplovi JNA Zagreb su preletjeli ukupno 48 puta. Tog dana napadnut je sjeverni dio grada, područje Lučkog, Centar za obuku Hrvatske vojske te ponovno odašiljač na Sljemenu.¹⁵⁴

6.6. Neuspjeli atentat na predsjednika Tuđmana – raketiranje Banskih dvora

Jedan od ključnih pokazatelja agresorske politike provedene od strane JNA odnosi se na pokušaj atentata na predsjednika Republike Hrvatske Franju Tuđmana.¹⁵⁵ No, kako bih što bolje prikazala ovaj događaj, potrebno je vratiti se nekoliko mjeseci unatrag, točnije u lipanj 1991. godine.

150 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 293-295.

151 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991.- deset ratnih svjedočanstava*, 30.

152 Marijan, *Domovinski rat*, 136.

153 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991.- deset ratnih svjedočanstava*, 30.

154 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991.- deset ratnih svjedočanstava*, 30-31.

155 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 30.

Sabor Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. donio je *Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske* te *Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske*. Istog dana to je učinila i Republika Slovenija.¹⁵⁶ Već idućeg dana uslijedili su otvoreni agresorski napadi pobunjenih Srba uz podršku JNA na postaju hrvatske policije u Glini te sukob JNA i Slovenije 27. lipnja 1991. godine. U svrhu pronalaska mirnog rješenja jugoslavenske krize, a na prijedlog međunarodne zajednice, dolazi do potpisivanja Brijunskog sporazuma. Navedeni sporazum od 7. srpnja 1991. potpisale su Republika Hrvatska i Republika Slovenija te su potpisivanjem prihvatile tromjesečnu odgodu realizacije ranije spomenute *Deklaracije*. Sukladno s odredbama Brijunskog sporazuma, JNA je bila prisiljena svoje snage povući u vojarne te napustiti slovenski teritorij, dok je Stjepan Mesić izabran za predsjednika Predsjedništva SFRJ, s obzirom na to da je odbijanje njegova izbora započelo krizu.¹⁵⁷

Do mirnog razrješenja krize nije došlo te je Republika Hrvatska prilikom isteka tromjesečnog moratorija započela pripreme za proces konačnog razdruživanja od SFRJ. Kao odgovor na takav čin, zrakoplovi JNA bombardirali su Banske dvore.¹⁵⁸ U poslijepodnevним satima 7. listopada 1991. zrakoplovi JNA raketirali su i teško oštetili Banske dvore, sjedište Vlade Republike Hrvatske te ujedno i rezidenciju predsjednika Franje Tuđmana. Oko 15 sati snažna eksplozija odjeknula je službenim sjedištem Vlade Republike Hrvatske te samim centrom grada Zagreba.¹⁵⁹

Borbeni avioni JNA zrakoplovstva bombardirali su zgradu, pritom ispalivši šest raketa, od kojih je jedna izravno pogodila palaču i predsjednikovo krilo zgrade, dok su druge pale na okolne zgrade.¹⁶⁰ U Banskim dvorima u tim trenucima nalazili su se osim predsjednika Tuđmana, još i predsjednik Predsjedništva SFRJ Stjepan Mesić te predsjednik Saveznog izvršnog vijeća SFRJ Ante Marković. U ovom napadu su osim Banskih dvora stradali još i Prirodoslovni muzej, Galerija Meštrović, palača Jelačić te Starogradska vijećnica.¹⁶¹

Sukladno s istekom tromjesečnog moratorija dogovorenog Brijunskim sporazumom, 8. listopada 1991. održano je predviđeno zasjedanje Hrvatskog sabora. Iako je ono održano u podrumu zgrade INA-e u Šubićevoj ulici, to nije zaustavilo naum Vlade Republike Hrvatske

156 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 18-19.

157 Sinković i Lucić, *I. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi*, 14.

158 Marijan, *Domovinski rat*, 136.

159 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 30.

160 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 94.

161 Damir Borovčak, *Hello Toronto, ovdje Zagreb: 1991.-2001.* (Zagreb: CC Marketing, 2011.), 9-11.

da jednoglasno raskine sve državno – pravne veze sa SFRJ i proglasi neovisnost Republike Hrvatske.¹⁶²

Ono što javnosti nije toliko poznato, niti je spletom okolnosti tada bilo medijski popraćeno, odnosi se na podatak da je u trenucima kada su Zagrebom odjekivale eksplozije, zauzeto jedno od najznačajnijih uporišta JNA u gradu Zagrebu. Vojni sud JNA u Gajevoj ulici zauzet je 7. listopada 1991. od strane pripadnika MUP-a RH koji su pritom zarobili djelatnike suda koje su zatekli u zgradi. Zarobljeni djelatnici kasnije su pušteni te otpremljeni autobusima prema Petrinji.¹⁶³

6.7. Poznato o nepoznatome – prijetnje i incidenti daleko od bojišnice

Izbijanje većeg broja sukoba i prijetećih događaja do određene su mjere zabrinuli zagrebačko stanovništvo. Pojedini zagrebački Srbi, koji su u Srbiji imali rodbinu ili mogućnost zaposlenja, počeli su iseljavati iz Zagreba. Nekima su to dobronamjerno savjetovali susjedi ili kolege na poslu, dok su neki otišli zbog prijetnji domaćeg stanovništva. U određenim područjima na gradskoj periferiji, kao što su Donja Dubrava, Klara, Sesvete, Kozari Bok, Kozari Putevi, gdje je živio značajan postotak Srba doseljenih iz Sjeverozapadne Bosne i Hercegovine, učestale su bile verbalne prijetnje kako „valja seliti“. Prijetnje su u određenim situacijama znale prerasti i u direktna fizička zastrašivanja.¹⁶⁴

Nakon prvog vala prijetnji u ljeto i jesen 1991., srpsko stanovništvo s prostora periferije počelo je napuštati svoje domove. U dijelovima grada koji su bliže Centru, poput Knežije, Poljana, Srednjaka, Sigečice, Borongaja i Novog Zagreba Srbi su uglavnom bili korisnici stanarskog prava te je jedan dio njih živio u takozvanim vojnim stanovima. U tim dijelovima grada također je bilo prijetnji, no u znatno manjem broju nego na periferiji.¹⁶⁵

Prvi incident koji je potresao grad Zagreb zbilo se u rujnu 1991., točnije 21. rujna 1991. u večernjim satima. Te večeri na području gradske periferije, u Sesvetama, ubijen je potpredsjednik Hrvatske stranke prava (dalje: HSP-a) te načelnik Ratnog stožera Hrvatskih obrambenih snaga (dalje: HOS-a) Ante Paradžik. U rujnu 1991. Domovinski rat na području Hrvatske bio je u svom punom zamahu. Sukladno s time, sigurnosna situacija u Zagrebu bila je iznimno teška i neizvjesna. Zagrebačka je policija u to vrijeme postupala prema planu blokade koji je izrađen i donesen još 1989. u tadašnjem Gradskom sekretarijatu za unutrašnje

162 Nazor, *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*, 94.

163 Runtić, *Vrijeme rata: Knjiga 2*, 91.

164 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 287-290.

165 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 293-294.

poslove pod nazivom „Plan blokade gradskog područja Zagreba na 13 punktova kojima se zatvaraju ulazno-izlazne prometnice“. ¹⁶⁶

Te večeri, 21. rujna, Paradžik se zajedno sa stranačkim kolegama, Brankom Petrovićem i Ivicom Oršanićem vraćao sa stranačkog skupa u Križevcima. Po dolasku u blizinu Zagreba, vozilo u kojem su se nalazili spomenuti putnici, zaustavljeno je na prvom punktu u Dugom Selu gdje su ih dočekala dva policajca. Zbog poznanstva vozača, Branka Petrovića i jednog od policijskih službenika, niti vozilo niti putnici tada nisu legitimirani. Ubrzo nakon što je vozilo propušteno, radio-vezom dotični policijski službenik dojavljuje kolegama na sljedećem punktu u Sesevskim Selima da provjere vozilo Lada - niva, bijele boje i karlovačkih registarskih oznaka, zbog sumnje da se u njemu nalaze sumnjive osobe. Na kontrolnom punktu u Sesevskim Selima u tom su se trenutku nalazila petorica policijskih službenika koji nisu uspjeli zaustaviti vozilo. Oni također dojavljuju kolegama na idućem punktu u Sesvetama kako prema njima dolazi sumnjivo vozilo koje moraju obavezno zaustaviti. Nekoliko trenutaka nakon te dojave, začula se rafalna paljba iz smjera Sesveta. Naime, tamo su dežurala četvorica policijskih službenika, koji su kada se dotično vozilo približilo otvorili rafalnu paljbu na njega, pritom ispalivši ukupno 42 hitca. Od spomenutih putnika u vozilu, smrtno je stradao samo Paradžik, dok je Petrović bio ranjen, a Oršanić je prošao neozlijeđen. ¹⁶⁷

Drugi incident zbio se u prosincu 1991., kada su likvidirana tri člana srpske obitelji Zec na zagrebačkoj Trešnjevci. ¹⁶⁸ Naime, u njihovom su ubojstvu sudjelovala petorica pripadnika postrojbi pod zapovjedništvom Tomislava Merčepa. Mihajlo Zec, inače ugledni zagrebački mesar, ubijen je 7. prosinca oko 23 sata u svom domu dok je pokušavao pobjeći. Njegova supruga Marija i kćer Aleksandra, koja je tada imala svega 12 godina, policijskim su kombijem odvedene do planinarskog doma Adolfovac na Sljemenu. Tamo su pogubljene, a njihova tijela bačena su u jamu prepunu smeća. ¹⁶⁹

166 Ivica Lučić, „Političko – sigurnosne okolnosti pogibije Ante Paradžika“, *Časopis za suvremenu povijest*, br.2, 355.

167 Lučić, „Političko – sigurnosne okolnosti pogibije Ante Paradžika“, 363-367.

168 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 293-295.

169 „Aleksandra Zec“ *sh.wikipedia.org*, pristup ostvaren 03. VII. 2020., https://sh.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Zec.

7. 1992. – 1994. godine – pregled zbivanja u gradu

7.1. Dolazak izbjeglica i prognanika

Brojni oružani sukobi diljem teritorija Republike Hrvatske, doveli su u grad Zagreb velik broj prognanika i izbjeglica. Ubrzo se rat proširio na područje Bosne i Hercegovine, a pritisak na Hrvate na Kosovu i u Vojvodini postao je sve snažniji, što dovodi do povećanja broja izbjeglica i prognanika tijekom 1992. godine.¹⁷⁰ Od ožujka 1992. broj prognanika i izbjeglica pristiglih u grad Zagreb se popisuje, a na samom početku 1992. u Zagrebu je bilo smješteno oko 55 tisuća pristiglih ljudi. Najznačajniji porast broja pristiglih izbjeglica i prognanika zabilježen je tijekom kolovoza 1992. kada je ukupno u Zagreb pristiglo gotovo 154 tisuće ljudi. Otada je taj broj u padu.¹⁷¹

Najveći dio prognanika i izbjeglica smještaj je pronašao kod rodbine i prijatelja ili su bili zbrinuti u nekom od centara za prihvata na području grada Zagreba. Smještaj većeg broja ljudi nerijetko je bio organiziran u gradskim sportskim dvoranama. Tijekom Domovinskog rata u gradu Zagrebu nalazila su se 33 izbjegličko – prognanička centra. Neki od smještaja u gradu Zagrebu bile su i barake u zagrebačkom naselju Špansko te hotel „Panorama“.¹⁷² Dio pristiglih izbjeglica i prognanika u Zagrebu je pronašao trajni smještaj. Među trajno naseljenima u gradu najviše je bilo pristiglih iz Bosne i Hercegovine, posebice iz Posavine i banjalučkog područja, koji smještaj pronalaze uglavnom u perifernim dijelovima grada. Privremeni smještaj u gradu Zagrebu pronašao je i velik broj prognanika iz Vukovara koji su bili smješteni u zagrebačkim hotelima te prognanici s područja Banovine koji su smještaj pronašli na nekoliko lokacija u gradu Zagrebu.¹⁷³

Velik broj Zagrepčana samoinicijativno je osiguravao smještaj, hranu te pomoć za izbjegle i prognane koji su pristigli u grad.¹⁷⁴ Najrašireniji oblici pomoći odnosili su se na podjelu hrane i odjeće potrebitima. Istaknuti hrvatski glazbeni umjetnici održali su atriju Klovićevih dvora prvi veliki dobrotvorni koncert čiji je prihod bio namijenjen izbjeglicama i prognanicima. Uslijedili su brojni takvi koncerti i slične dobrotvorne priredbe.¹⁷⁵ Veliku ulogu u pomoći pristiglim ljudima odigrali su također i Crveni križ te Caritas Zagrebačke nadbiskupije.

170 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 28.

171 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 293.

172 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 293.

173 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 293-294.

174 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 293.

175 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 294.

Hrvatski Caritas je iz svog središnjeg ureda u Zagrebu organizirao prikupljanje medicinskih potrepština, hrane i odjeće diljem Republike Hrvatske. Središnje skladište Crvenog križa nalazilo se na Zagrebačkom velesajmu te se iz njega dijelila pomoć.¹⁷⁶ Humanitarnom radu bile su iznimno posvećene i brojne udruge i mirovni pokreti poput Bedema ljubavi, Centra za žene žrtve rata te udruge „Hrvatska žena“ Zagreb – Sesvete.¹⁷⁷

Za vrijeme trajanja Domovinskog rata značajan je bio broj prognane i izbjegle djece, koja predstavljaju najranjivije i najosjetljivije žrtve rata. Prema statističkim podacima Ureda za prognane i izbjegle osobe Republike Hrvatske, djeca su činila oko trećinu od ukupnog broja prognanih i izbjeglih osoba. Smještaj prognane i izbjegle djece najčešće je bio organiziran zajedno s roditeljima, u većini slučajeva s majkom u privatnom smještaju kod rodbine ili prijatelja ili pak u organiziranom smještaju koji se nalazio u hotelima, internatima i radničkim barakama. Dio djece bio je smješten bez roditelja kod rodbine u individualnom smještaju, s rodbinom u kolektivnom smještaju ili pak samostalno u kolektivnom smještaju te je od listopada 1991. organizirano i uključivanje pristigle djece u školski sustav.¹⁷⁸

7.2. Zid boli

Zid boli – ili kako se još nazivao i „Zid istine“ ili „Zid plača“ – nastao je tijekom rujna 1993. ispred zgrade Zapovjedništva UNPROFOR-a u Selskoj ulici. Riječ je o zidu sagrađenom od cigli na kojima su se nalazila imena poginulih ili nestalih vojnika i civila kako bi svakodnevno podsjećao članove mirovne misije na poginule ili nestale tijekom Domovinskog rata.¹⁷⁹ U izgradnji zida sudjelovali su članovi obitelji stradalih ili nestalih vojnika i civila. Ispred zida boli palile su se svijeće, potpisivane su rezolucije, održavane su mise zadušnice te se protestiralo protiv neučinkovitosti „plavih kaciga“, odnosno izaslanika UNPROFOR-a koji su se u Zagrebu nalazili u sklopu mirovne misije.¹⁸⁰ Tijekom 1994. ispred Zida boli organiziran je križni put na kojem je prisustvovalo oko 500 ljudi iz svih krajeva Hrvatske. Zid je nakon završetka Domovinskog rata izgubio svoju prvotnu funkciju te je premješten na zagrebačko groblje Mirogoj gdje je ugrađen u spomenik „Glas hrvatske žrtve – Zid boli“.¹⁸¹

176 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 28.

177 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 91-93.

178 Karmen Brčić, Tihomir Dumančić, „Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu“, *Migracijske teme* 8, (1992.), 3-4: 233-234.

179 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba 20. i 21. stoljeće*, 294.

180 Rešetar, Neveščanin, Smetko, *Domovinski rat: katalog izložbe*, 307.

181 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 130-131.

7.3. Zagrebački sporazum

Zagrebački sporazum ili Sporazum u ruskoj ambasadi, potpisan je 29. ožujka 1994. u ruskom veleposlanstvu u Zagrebu. Riječ je o sporazumu čija se glavna svrha odnosila na prekid neprijateljstva između Republike Hrvatske i pobunjenih Srba.¹⁸² Sporazum su potpisali Hrvoje Šarinić u ime Republike Hrvatske te admiral Dušan Rakić, kao predstavnik pobunjenih Srba. Predmetnim sporazumom trebalo je razdvojiti zaraćene strane, odnosno uspostaviti tampon – zonu te povući teško naoružanje 10 do 20 kilometara od crte razdvajanja, a zatim imenovati predstavnike u zajedničko povjerenstvo koje će nadgledati poštivanje Zagrebačkog sporazuma, sve pod vodstvom UNPROFOR-a.¹⁸³

Zagrebački sporazum nastao je kao rezultat nastojanja međunarodne zajednice da se pobuna Srba u Hrvatskoj riješi političkim putem. Pobunjeni Srbi podržali su sporazum iz nekoliko razloga: garantirao im je mir na okupiranim područjima te zaštitu od strane UNPROFOR-a.¹⁸⁴ Nakon svega nekoliko mjeseci od potpisivanja Zagrebačkog sporazuma bilo je vidljivo kako je tim činom dobiveno vrijeme za stabilizaciju stanja u Republici Srpskoj Krajini (dalje: RSK) te je pred međunarodnom zajednicom pokazana spremnost za suradnju i mirno rješenje sukoba.

Daljnja nastojanja međunarodne zajednice rezultirala su potpisivanjem Gospodarskog sporazuma 2. prosinca 1994. između Republike Hrvatske i RSK-a.¹⁸⁵ Glavni potpisnici sporazuma bili su Hrvoje Šarinić, s hrvatske strane te Borislav Mikelić, kao predstavnik RSK-a.¹⁸⁶ Navedeni sporazum odnosio se na normalizaciju gospodarskih odnosa koja je obuhvaćala pitanje korištenja vode, električne energije, autoceste i naftovoda. Tako je primjerice u pogon trebalo pustiti veći broj vodovodnih sustava u Dalmaciji, Lici, na Baniji i u zapadnoj Slavoniji te je trebalo osposobiti znatan broj visokonaponskih dalekovoda između slobodnih dijelova Hrvatske i područja pod srpskim nadzorom. Važan dio sporazuma odnosio se i na otvaranje autoceste Zagreb – Beograd, koja je po odredbama sporazuma otvorena krajem prosinca 1994. godine. Autocesta je dijelom prolazila kroz dio zapadne i istočne Slavonije pod srpskim

182 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 294.

183 „Zagrebački sporazum“, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_sporazum.

184 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 294.

185 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 294.

186 „Gospodarski sporazum“ *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Gospodarski_sporazum.

nadzorom, no njeno je otvaranje rezultiralo porastom kriminalnih aktivnosti srbijanskog stanovništva i pobunjeničke vojske.¹⁸⁷

Grad Zagreb je od sredine ožujka 1994. bio mjesto sastajanja predstavnika Kontaktne skupine: Sjedinjenih Američkih Država, Rusije, Europske zajednice te Ujedinjenih naroda. Naime, predstavnici su se sastajali u prostorijama ruskog veleposlanstva u Zagrebu te su krajem siječnja 1995. predstavili *Plan Z-4*, odnosno *Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, Južnoj Baranji i Zapadnom Srijemu*. *Plan Z-4* predviđao je reintegraciju okupiranih područja u sastav Republike Hrvatske, s time da bi ta područja osim Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema uživala vrlo visoku autonomiju, a to bi se područje zvalo Srpska krajina.¹⁸⁸

187 Marijan, *Domovinski rat*, 335.

188 „Plan Z-4“, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Plan_Z-4.

8. Osvetnički napad na Zagreb – raketiranje grada u svibnju 1995. godine

Krajem travnja 1995. na autocesti Zagreb – Beograd, u blizini Okučana dogodila su se dva uzastopna incidenta. Ubijen je jedan srpski civil, a u znak osвете pobunjeni Srbi izašli su na autocestu te usmrtili tri hrvatska civila, a njih pet zarobili te potom ubrzo pustili. Povod za pokretanje vojno – redarstvene operacije *Bljesak* bili su upravo spomenuti incidenti.

Operacija hrvatske vojske i policije započela je 1. svibnja 1995. u ranojutarnjim satima.¹⁸⁹ Operacijom *Bljesak* u manje od 48 sati hrvatski su branitelji oslobodili dio zapadne Slavonije pod dotadašnjom krajiškom kontrolom.¹⁹⁰

Napadi hrvatskih snaga bili su vođeni iz pravca Zapad i Sjever te iz pravca Istok. Već prvoga dana hrvatske su snage došle nadomak Okučana i ušle u Jasenovac te ovladale svim bitnim objektima. Drugoga dana operacije zaposjednuti su Okučani i svaki otpor u južnom i središnjem dijelu tog područja je prestao te su rijeke civila pomiješane s vojnicima koji su izgubili vezu sa svojim postrojbama, prelazile u Bosnu i Hercegovinu.¹⁹¹ Velik dio lokalnih Srba prebjegao je preko rijeke Save u Bosnu i Hercegovinu, pri čemu je nekoliko desetaka Srba smrtno stradalo u bijegu od artiljerijskih napada Hrvatske vojske. Znatno manji dio lokalnih Srba ostao je na području zapadne Slavonije, u svojim domovima, prihvaćajući novu hrvatsku vlast.¹⁹² Operacija je potrajala do 4. svibnja 1995. kada je područje zapadne Slavonije u potpunosti oslobođeno. Tijekom vojno – redarstvene operacije *Bljesak* poginula su 52 hrvatska branitelja, dok je njih 162 bilo ranjeno. Među poginulima treba istaknuti Rudolfa Perešina, pilota hrvatskih zračnih snaga koji je stradao tijekom 2. svibnja 1995. godine.¹⁹³

U znak osвете za napad HV-a u vojno – redarstvenoj operaciji *Bljesak*, predsjednik RSK-a Milan Martić, naredio je raketne napade na grad Zagreb te granatiranje Karlovca i Siska.¹⁹⁴ Milan Martić se na radiju i televiziju javno pohvalio kako je on osobno naredio ovakve napade koji su za cilj imali isključivo ubojstvo nedužnih hrvatskih civila.¹⁹⁵

Grad Zagreb gađan je raketama Orkan M-87 s područja Pokuplja 2. svibnja 1995. tijekom prijepodneva. Prvi projektil pao je oko 10 sati na početak Šoštarićeve ulice, pokraj križanja Draškovićeve i Vlaške ulice. Nedugo nakon toga pogođene su i brojne druge lokacije diljem

189 Marijan, *Domovinski rat*, 330.

190 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 296.

191 Marijan, *Domovinski rat*, 330-332.

192 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 296.

193 „Operacija Bljesak“, [hr.wikipedia.org](https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacija_Bljesak#Epilog_operacije), pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacija_Bljesak#Epilog_operacije.

194 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 296.

195 Marijan, *Domovinski rat*, 335.

grada Zagreba kao što su Strossmayerov trg, Ulica Matice Hrvatske, Petrinjska ulica, Boškovićeve ulica, Mrazovićeve ulice te škola u Križanićevoj ulici. Tog dana smrtno je stradalo pet zagrebačkih civila koji su se nalazili na području križanja Draškovićeve i Vlaške ulice. Ranjeno je bilo 146 Zagrepčana, od kojih je njih 30 bilo teže ranjeno.¹⁹⁶

Idućeg dana u podne ponovljeni su napadi na glavni grad Zagreb. Projektili su bili ispaljivani iz položaja oko Vojnića, 50 kilometara od Zagreba. Ovog puta projektili su pali pokraj Hrvatskog narodnog kazališta te Dječje bolnice u Klaićevoj ulici, na Zrinjevac, Akademiju dramskih umjetnosti te zračnu luku Pleso. Prilikom drugog napada smrtno su stradali zagrebački student filmske režije Luka Skračić te policijski službenik i pirotehničar, Ivan Markulin koji je stradao prilikom pokušaja deaktivacije kasetne bombe koja je pala pred Dječju bolnicu u Klaićevoj ulici. Među ranjenima 3. svibnja našli su se i Almira Osmanović, hrvatska primabalerina te 16 njenih kolega koji su se u trenutku napada nalazili u dvorani.¹⁹⁷

196 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 296-297.

197 Goldstein, Hutinec, *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*, 296-297.

9. Mirovne inicijative

Početak organiziranja mirovnih inicijativa povezujemo prvenstveno sa strahom roditelja čiji su sinovi tada bili na odsluženju vojnog roka u JNA. Već od siječnja 1991. u gradu Zagrebu se organiziraju brojne akcije kojima se poziva na mirno razrješenje sukoba. Prva od tih akcija održala se na Trgu bana Josipa Jelačića 17. i 18. siječnja 1991. godine.¹⁹⁸ Spomenutu akciju pokrenula je jedna zabrinuta majka, Josipa Višnja Milas Milutinović koja je 15. siječnja 1991. sastavila peticiju pod nazivom *Apel za mir*, kojom u ime svih zabrinutih roditelja traži od vodstva tadašnje JNA da njihove sinove ne šalju u rat, već da se sukobi pokušaju riješiti mirnim putem. Već idućeg dana sa zagrebačkog Radija 101 pozivalo se građane grada Zagreba da dođu 17. i 18. siječnja na glavni Zagrebački trg potpisati spomenuti *Apel*.¹⁹⁹ Tijekom ta dva dana *Apel* je potpisalo 67 tisuća građana grada Zagreba, a sama inicijativa privukla je pažnju brojnih domaćih i stranih televizijskih kuća. Autorica *Apela* potpise je prikupljala zajedno s drugim majkama, a prikupljene potpise su 18. siječnja kasno navečer predale Stjepanu Mesiću, tadašnjem članu jugoslavenskog Predsjedništva, koji je obećao peticiju uručiti saveznom sekretaru za narodnu obranu Veljku Kadijeviću.²⁰⁰

U gradu Zagrebu se od početka srpnja 1991. svakodnevno organiziraju molitveni skupovi s posebnim nakanama za mir i spas djece na odsluženju vojnog roka u JNA. Skupovi su se održavali svake večeri u 21 sat na Trgu bana Josipa Jelačića, a gotovo istovremeno održavali su se i pohodi građana sa svijećama pred zgradu Vojnog zapovjedništva JNA na Krešimirovu trgu, s porukom da se hrvatski ročnici otpuste iz JNA.²⁰¹

Molitveni skupovi održavali su se redovito, sve do sredine rujna 1991. kada se broj zračnih uzbuna i zamračenja počeo povećavati. Krajem rujna 1991. ponovno su se počeli održavati, no potrajali su samo nekoliko dana, do 6. listopada kada su ponovno prekinuti zbog zračnih uzbuna koje su prethodile raketiranju Banskih dvora.²⁰² Također, krajem srpnja iste godine na Trgu bana Josipa Jelačića uspostavljena je Hrvatska mirovna straža, u čemu je sudjelovao i Pokret mladih katolika u Zagrebu. Hrvatska mirovna straža uspostavljena je u sklopu susreta tridesetak mirovnih organizacija pod nazivom „Susret za mir, suživot i uspješne demokratske dogovore.“ Mirovna straža trajala je neprekidno danju i noću uz veliki mirovni križ s natpisima

198 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14.

199 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 13.

200 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

201 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

202 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 32-33.

„Mir” na nekoliko stranih jezika te uz hrvatsku zastavu.²⁰³ Uz mirovnu stražu, svakodnevno su prikupljani potpisi za apel upućen Ujedinjenim narodima, Europskoj zajednici i svim zemljama slobodnog svijeta da pomognu u rješavanju sukoba.²⁰⁴

Uz Bedem ljubavi, značajnu inicijativu pokrenulo je i Društvo hrvatskih intelektualki. Članice ovog Društva su u svega nekoliko dana prikupile više od 460 tisuća potpisa žena intelektualki za apel, koji je predstavljao protestnu notu zbog brojnih ratnih zločina koji su do tada bili učinjeni. Prvenstveno se to odnosilo na spaljivanje hrvatskog sela Čelija početkom srpnja 1991., čiji su preživjeli stanovnici došli u Zagreb kao prognanici.²⁰⁵ Krajem 1992. u Zagrebu je osnovan Centar za žene žrtve rata, koji je s radom započeo tijekom veljače 1993. godine. Osim psihosocijalnog rada u vidu pomoći ženama prognanicama i izbjeglica da prevladaju traume rata, Centar je bio posvećen i humanitarnom radu.²⁰⁶ Važno je spomenuti i kako je tijekom Domovinskog rata nastala udruga „Žene u Domovinskom ratu“, koja aktivno djeluje i danas.²⁰⁷

9.1. Bedem ljubavi

Bedem ljubavi – pokret majki za mir nastao je tijekom kolovoza 1991. godine. Brojni mirovni i molitveni skupovi održani tijekom 1991. bili su uvertira za nastanak Bedema ljubavi.²⁰⁸ Osnivačka skupština ovog pokreta održana je 24. kolovoza 1991. u zgradi INA-e u Zagrebu, dok je već idućeg dana tijekom skupa roditelja ročnika u JNA na Zagrebačkom velesajmu, prihvaćen naziv „Bedem ljubavi”. Majke, članice ovog pokreta odlučile su uputiti svoje poruke vodstvu JNA u Beogradu te pritom pozivaju roditelje iz drugih republika, čiji su sinovi također ročnici u JNA, da im se pridruže u njihovu pokretu. Nakon svega nekoliko dana, 29. kolovoza 1991. članice pokreta zaputile su se prema Beogradu, točnije pred Generalštab JNA, kako bi iznijele svoje poruke, koje naposljetku nisu bile dobro prihvaćene od strane JNA.²⁰⁹ Dok su članice pokreta Bedem ljubavi bile u Beogradu, u Zagrebu je 30. kolovoza na Krešimirovu trgu, ispred zgrade 5. vojne oblasti JNA održan mirovni prosvjed. Tom prilikom na prosvjedu su prisustvovali brojni zabrinuti roditelji te neke od poznatih i uglednih ličnosti hrvatske kulturne i političke scene. Jedan od njih svakako je bio hrvatski književnik i političar

203 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 28-29.

204 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

205 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 88.

206 Rada Borić, *Centar za žene žrtve rata: zbornik* (Zagreb: Ženski informativno-dokumentacijski centar, 1994.), 19-26.

207 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 15.

208 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

209 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 30-31.

Vlado Gotovac, koji je tom prilikom održao govor pred okupljenim mnoštvom. Spomenuti govor postao je simbol hrvatskog otpora ondašnjoj JNA.²¹⁰ Osim Beograda, članice pokreta posjetile su i Bruxelles, gdje su pred zgradom Europske zajednice održale mirne demonstracije moleći za mir te puštanje njihovih sinova ročnika iz JNA. Osim Bruxellesa posjetile su i druge europske gradove kao što su Bonn, Frankfurt, München te Pariz.²¹¹ Tijekom Domovinskog rata članice ovog pokreta odigrale su iznimno važnu ulogu prilikom prihvata i smještaja izbjeglica i prognanika te skupljanja humanitarne pomoći za potrebite diljem Republike Hrvatske.²¹²

210 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

211 Strukić, *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*, 14-15.

212 Slišković, *Žene u Domovinskom ratu*, 64-66.

10. Zaključak

Na samom kraju ovog diplomskog rada mogu doći do zaključka kako grad Zagreb nije bio direktno zahvaćen Domovinskim ratom kao što su to primjerice bili Dubrovnik ili Vukovar, no uvelike je sudjelovao u gotovo svim ratnim zbivanjima. Grad Zagreb bio je mjesto odlučivanja o svim važnim aspektima obrane Republike Hrvatske te značajna logistička i psihološka podrška hrvatskim vojnim snagama. Velik broj stanovnika grada Zagreba sudjelovao je u ratu na brojne načine – odlaskom na bojište, šaljući pomoć na zaraćena područja, pomažući u bolnicama, zbrinjavanjem izbjeglica i prognanika. Krajem 1991. Zagreb je bio mjesto iz kojeg je najviše postrojbi organizirano na hrvatskim ratištima. Iako konkretnih ratnih zbivanja u gradu nije bilo, Zagreb je tijekom Domovinskog rata doživio dva bombardiranja. Prvo tijekom listopada 1991. kada su raketirani Banski dvori na Gornjem gradu te drugo početkom svibnja 1995. kada je tijekom dva dana napadnuto područje centra grada u kojem se nalazio velik broj civila.

Prilikom pisanja ovog rada cilj je bio prikazati kako se odvijao život u glavnom gradu tijekom ratnih godina. Najznačajniju ulogu u Domovinskom ratu, grad Zagreb imao je tijekom 1991. godine. Osnivanje Zbora Narodne garde, kao preteče Hrvatske vojske, Rat za vojarne, kao jedan od najvažnijih događaja na hrvatskom ratištu te bombardiranje Banskih dvora neki su od ključnih događaja koji su se tijekom 1991. odvijali u gradu Zagrebu. Kao iznimno važnu mirovnu inicijativu pokrenutu od strane zabrinutih majki, valja istaknuti Bedem ljubavi – pokret majki za mir, koji je kao svoj primarni cilj imao oslobođenje sinova ročnika iz Jugoslavenske narodne armije. Osim spomenutog, Bedem ljubavi značajnu je ulogu imao i u vidu humanitarne pomoći koja je pružena izbjeglicama i prognanicima koji su pristigli u Zagreb.

Domovinski rat u Zagrebu jednako je snažno pogodio i djecu i odrasle te unio pomutnju u njihovu sigurnu svakodnevicu. U teškim trenucima tijekom Domovinskog rata Zagrepčani su pokazali svoju velikodušnost i humanost prihvaćajući brojne izbjegle i prognane obitelji te pomažući im da se što bolje prilagode novonastaloj situaciji.

11.Literatura

11.1. Knjige

1. Barić, Nikica. *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990.-1995.*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2005.
2. Borić, Rada, ur. *Centar za žene žrtve rata: zbornik*. Zagreb: Ženski informativno – dokumentacijski centar: Centar za žene žrtve rata, 1994.
3. Borovčak, Damir. *Hello Toronto, ovdje Zagreb: 1991.-2001.*. Zagreb: CC Marketing, 2001.
4. Brstilo Rešetar Matea; Neveščanin Ivica i Smetko Andreja. *Domovinski rat: katalog izložbe*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2013.
5. Goldstein, Ivo. *Povijest Hrvatske: 1945.-2011., sv.2: 1968.-1991.*. Zagreb: EPH Media, 2011.
6. Goldstein, Ivo i Hutinec, Goran. *Povijest grada Zagreba: 20. i 21. stoljeće*. Zagreb: Novi liber, 2013.
7. Javorović, Božidar. *Narodna zaštita grada Zagreba u Domovinskom ratu*, Zagreb: Defimi, 1999.
8. Marijan, Davor. *Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.
9. Marijan, Davor. „Hrvatsko ratište 1990.-1995.“ u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zdenko Radelić et.al. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
10. Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije: (1918.-1991.): hrvatski pogled*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.
11. Najman, Dražen; Posilović, Ivan i Dujić, Marija. *Blokade i osvajanje vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj*. Zagreb: Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata, 2004.
12. Nazor, Ante. *Počeci stvaranja suvremene hrvatske države*. Zagreb: Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.
13. Radelić, Zdenko. „Hrvatska 1945.-1991.“ u *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zdenko Radelić et.al. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
14. Runtić, Davor. *Knjiga prva: Rat prije rata*. Vinkovci: Neobična naklada, 2004.
15. Runtić, Davor. *Knjiga druga: Vrijeme rata*. Vinkovci: Neobična naklada, 2005.
16. Sinković, Silvia i Lucić, Josip. *1. gardijska brigada Hrvatske vojske Tigrovi: monografija*. Zagreb: Znanje, 2015.
17. Slišković, Marija ur. *Žene u Domovinskom ratu*. Zagreb: Parvus, 2005.

18. Strukić, Kristian. *Zagrebačka ratna 1991. – deset ratnih svjedočanstava*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2011.

11.2. Znanstveni članci

19. Brčić, Karmen i Dumančić, Tihomir. „Smještaj i prilagodba izbjegle i prognane djece u Zagrebu“. *Migracijske teme* 8 (1992.), br. 3-4: 231-249
20. Lisičak, Adrijan. „Oslobađanje vojnih skladišta JNA u Sesvetama 1991.“. *Polemos* 13 (2010.), br.1: 77-92
21. Lučić, Ivica. „Političko – sigurnosne okolnosti pogibije Ante Paradžika“. *Časopis za suvremenu povijest* (2016.), br.2: 355-388
22. Marijan, Davor. „Jugoslavenska narodna armija u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990.-1992. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001), br. 2: 289-321

11.3. Web stranice

23. „13. svibanj 1990. – Neodigrana utakmica Dinamo – Crvena Zvezda“, *Braniteljski.hr*, pristup ostvaren 30.VI.2020., <https://branieljski.hr/13-svibnja-1990-neodigrana-utakmica-dinamo-crvena-zvezda/>
24. „Aleksandra Zec“ *sh.wikipedia.org*, pristup ostvaren 03. VII. 2020., https://sh.wikipedia.org/wiki/Aleksandra_Zec
25. „Gospodarski sporazum“ *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Gospodarski_sporazum
26. „Operacija Bljesak“, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacija_Bljesak#Epilog_operacije
27. „Operacije „Labrador“ i „Opera““, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 02. VII. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Operacije_%22Labrador%22_i_%22Opera%22
28. „Plan Z-4“, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Plan_Z-4
29. „Povjestica 2. gardijske brigade Gromovi“, *Braniteljski.hr.*, pristup ostvaren 23. VII. 2020., <https://branieljski.hr/povjestica-2-gardijske-brigade-gromovi/>
30. „Zagrebački sporazum“, *hr.wikipedia.org*, pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://hr.wikipedia.org/wiki/Zagreba%C4%8Dki_sporazum

31. Ustav Republike Hrvatske od 22. 12. 1990., *Narodne novine*, br. 56 od 22.12. 1990., pristup ostvaren 30. VI. 2020., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html